

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav českého jazyka a teorie komunikace

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Markéta Uhlířová

Částice v korpusech psané a mluvené češtiny

Particles in Corpora of Written and Spoken Czech

2012

Vedoucí práce: Mgr. Václav Cvrček, Ph.D.

Děkuji vedoucímu své bakalářské práce Mgr. Václavu Cvrčkovi, Ph.D. za poskytnuté rady a připomínky a za ochotu a čas, který této práci věnoval.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 1. května 2012

*Markéta Uhlířová
Jméno autora/autorky*

Abstrakt

Tato práce přináší v první části vymezení částic vzhledem k funkčně blízkým slovním druhům a pokračuje přehledem a srovnáním klasifikace částic v moderních mluvnických popisech češtiny. Další část práce tvoří samostatný výzkum, který na základě sondy do korpusů psané a mluvené češtiny přináší přehled funkcí vybraných částicových výrazů. Cílem práce je na základě korpusové analýzy srovnat jednotlivá vymezení částic v moderních mluvnických popisech češtiny, na vybraných výrazech ukázat přehled částicových funkcí a poukázat na základní rozdíly v užití částic v korpusech psané a mluvené češtiny.

Klíčová slova

částice, korpus, mluvnické, mluvená čeština, psaná čeština

Abstract

This thesis presents in the first part the definition of particles with emphasis on differences to the parts of speech with similar functions. It continues with overview and comparison of particle classification in modern grammatical descriptions of Czech language. The third chapter describes my corpus-based research of particles in written and spoken Czech and shows an overview of particle functions. The aim of this thesis is to compare individual definitions of particles in modern grammar descriptions of Czech and to show particle functions and fundamental differences in the usage of particles in the corpora of written and spoken Czech.

Keywords

particles, corpus, grammar, written Czech, spoken Czech

Obsah

Úvod.....	6
1. Částice a blízké slovní druhy.....	7
1.1 Částice a příslovce.....	7
1.2 Částice a citoslovce.....	9
2. Pojetí částic ve vybraných mluvnicích češtiny.....	11
2.1 Východiska vymezení slovního druhu částic ve vybraných mluvnicích.....	11
2.2 Klasifikace částic ve vybraných mluvnicích.....	12
2.2.1 Částice postojové (modální).....	12
2.2.2 Částice pocitové (emocionální).....	14
2.2.3 Částice hodnotící (evaluativní).....	15
2.2.4 Částice intenzifikační.....	17
2.2.5 Částice členící text.....	18
2.2.6 Modifikační částice.....	18
2.2.7 Odpověďové částice.....	19
2.2.8 Negační částice.....	20
2.2.9 Větná adverbia.....	20
2.2.10 Víceslovné částice.....	21
2.2.11 Shrnutí.....	22
3. Částice v korpusech psané a mluvené češtiny.....	24
3.1 Částice v mluveném jazyce na podkladu korpusového materiálu.....	24
3.2 Český národní korpus; korpusy využití v této práci.....	26
4. Výzkum a srovnání výskytů vybraných částic v korpusech psané a mluvené češtiny.....	28
4.1 Částice <i>jen / jenom</i>	29
4.2 Částice <i>ještě / eště</i>	33
4.3 Částice <i>právě</i>	36
4.4 Částice <i>přece / přeci</i>	38
4.5 Částice <i>také / taky</i>	41
4.6 Částice <i>vůbec / vubec</i>	43
4.7 Shrnutí poznatků z výzkumu.....	47
Závěr.....	48
Seznam použité literatury.....	50

Seznam použitých zkratek

FSMČ = ČERMÁK, F.: *Frekvenční slovník mluvené češtiny*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-264-1425-0.

MČ 2 = *Mluvnice češtiny 2: Tvarosloví*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1986.

MSČ = CVRČEK, V. *Mluvnice současné češtiny*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1743-5.

PMČ = *Příruční mluvnice češtiny*. Vyd 2., opr. Praha: NLN, 2008. ISBN 978-807-1069-805.

PSJČ = *Příruční slovník jazyka českého*. Vyd. 1. Praha: Státní nakladatelství: Školní nakladatelství: SPN, 1935-1957. 9. sv.

SSČ = *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost: s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky*. Vyd. 4. Praha: Academia, 2005. ISBN 80-200-1347-4.

SSJČ = *Slovník spisovného jazyka českého*. Vyd. 2. Praha: Academia, 1989. 8 sv.

Úvod

Částice patří mezi nejužívanější slovní druhy v mluvené komunikaci, ve které jsou také hlavním prostředkem evaluace komunikační situace mluvčím. V komunikaci psané jsou tyto výrazy naopak užívané pouze okrajově, což je také zčásti důvod, proč nebyly částice lingvisty příliš studovány. V obou zmíněných formách komunikace má tento slovní druh určitá specifika – existují částice, jejich varianty nebo částicové funkce užívané převážně v jazyce mluveném, nebo naopak psaném. Protože částice plní v jazyce pragmatické funkce, přistupovaly k jejich vymezení a klasifikaci různé popisy češtiny rozdílně. V první části této práce se proto pokusím o porovnání východisek moderních mluvnických popisů češtiny při vymezení částic jako slovního druhu. Zkoumané mluvnice se shodují v tom, že částice se vnitřně klasifikují především podle svých funkčních vlastností; v tom, které funkce a sémantické rysy vymezovat, se ale pojetí těchto příruček liší. Liší se nezřídka i slovnědruhové zařazení určitých výrazů.

Praktická kapitola této práce se věnuje studiu částicových funkcí v korpusech psané a mluvené češtiny. Jejím cílem je poukázat na různé funkce a významy vybraných výrazů a jejich variant zachycené v autentických textech a nastínit rozdíly oproti funkcím a významům částic reflektovaným v mluvnických a slovníkových popisech češtiny. Důraz je kladen také na srovnání zachycených funkcí a významů mezi korpusem psané a mluvené češtiny. Přestože je možné prostudovat pouze zlomek z korpusových dokladů, vygenerování několika náhodných vzorků zajišťuje zachycení velkého množství funkčně a významově rozdílných výskytů.

1. Částice a blízké slovní druhy

Částice jsou neplnovýznamový neohebný slovní druh. Významová složka částic je tedy oslabena, ale nechybí; příručky, jejichž vymezení v této práci cituji (MČ 2, PMČ, MSČ) z velké části zakládají svou klasifikaci částic právě na povaze jejich významu. Základní funkcí částic je modifikace výpovědi o určitý pragmatický rys. Tím se rozumí vyjádření postoje mluvčího k výpovědi jím pronášené z hlediska kontextu, formy a obsahu (MSČ 2010: 295).

Původ těchto výrazů je velice rozmanitý, povahy částic nabývají v různých kontextech různé výrazy odlišného slovnědruhového zařazení. Aby bylo možné nějaký výraz určit jako částici a dále ho specifikovat, je nutné ho zkoumat vzhledem k jeho kontextovému zapojení. Izolované chápání naráží na problém homonymie, případně na nemožnost vnitřní klasifikace částic, protože jedna částice může být zařazena i k několika typům tohoto slovního druhu. Homonymie s jinými slovními druhy je vedle sdružování (kumulace) velmi častou vlastností částic.

Vzhledem k tomu, že synsémantický význam mají kromě částic ještě předložky a spojky, objevilo se i jejich souborné zařazení pod jednu skupinu nazvanou partikule. Toto pojetí zmiňuje PMČ (PMČ 2008: 358), zkoumané mluvnické popisy s ním však nepracují.

V následující kapitole se pokusím vymezit charakteristické vlastnosti částic pomocí jejich srovnání s funkčně i formálně blízkými slovními druhy - příslovci a citoslovci. Mnohé z těchto výrazů jsou s částicemi homonymní a u některých výrazů se v mluvnických popisech neobjevuje jednotné slovnědruhové zařazení. Proto považuji za účelné vyjádřit se k základním odlišnostem těchto slovních druhů.

1.1 Částice a příslovce

Příslovce jsou plnovýznamový (autosémantický) neohebný slovní druh. Vyjadřují okolnosti dějů označovaných slovesy nebo okolnosti vlastností dějů vyjádřených přídavnými jmény, případně okolnosti okolností vyjádřených jinými příslovci (MSČ 2010: 274). Při určování hranic částic a příslovcí se nevyskytují problémy ve všech případech. Problematická jsou, jak poznamenává Vondráček, zejména adverbia měrová a větná (VONDRÁČEK 1999: 72).

Příslovce se odlišují od částic svou plnovýznamovostí a větněčlenskou platností. Syntaktické kritérium však při odlišení částic a adverbii primárně uplatňovat nelze.

Částečným vodítkem může být pouze fakt, že příslovce v první řadě rozvíjí slovesa (*zahlédla jsem ji jenom **zběžně***), přídavná jména (*kdy ještě není metoda **všeobecně** rozšířená*) nebo jiná adverbia (*to jsme na tom ještě **poměrně** dobře*). K těmto slovním druhům se sice částice vztahují také, v tomto případě ale nejde o vytváření syntagmat¹. Částice se navíc vztahují k podstatným jménům (***Teprve** bolest ho přivedla k sobě.*), číslovkám (*Byla nás velká skupina **asi** osmnácti lidí.*) nebo obsahu celé výpovědi (***Patrně** se nikdo z nás nebude moci zúčastnit.*) (MČ 2 1986: 229).

PMČ mezi příslovce míry (intenzity) a částice řadí sémanticky velmi blízké výrazy. Jako příslovce míry (která odpovídají na otázku „jak mnoho (moc), kolik“) uvádí: *moc, úplně, velmi, vůbec, zcela* apod. (PMČ 2008: 338). Jako intenzifikační (kvantifikační) částice hodnotí výrazy: *celkem, málo, maximálně, moc, nadmíru, trochu, úplně, víc, zcela* apod. Uvádí, že tyto částice zesilují intenzitu vlastnosti, a to ve třech stupních; jako přílišnou, vyčerpávající a nejvyšší možnou (PMČ 2008: 360). Ani tyto podkategorie však nejsou vždy zřetelně odlišeny. Mezi intenzifikační částice vyčerpávající řadí Nekula v PMČ např. výraz *zcela* a mezi nejvyšší možné výraz *naprosto* (PMČ 2008: 360).

PMČ zmiňuje, že intenzifikační částice lze jen velmi zřídka kombinovat s negací a jako příklad uvádí větu *Byl k ní **ne zcela** upřímný*. Vondráček však poznamenává, že z dokladu toho, že negovat lze téměř výhradně plnovýznamové lexémy, vyplývá adverbialní povaha výrazu *zcela*, a nikoli to, že se jedná o homonymní částici. Protože ale nelze negovat všechna měrová příslovce, kritérium použití negace nelze považovat za všeobecně uplatnitelné (VONDRÁČEK 1999: 73).

O slovosledu jako významném kritériu PMČ píše: „Postavení před a za slovesem může také odlišovat intenzifikační částici od (původního) adverbia s lexikálním významem“ (PMČ 2008: 360); ve větě *Šíleně ji miloval* je tedy výraz *šíleně* částicí (s významem „velmi“), zatímco v sousloví *vypadat šíleně* jde o adverbium s významem „nezdravě, jako pomatený“. S tímto pojetím nesouhlasí Vondráček, podle kterého jde v těchto větách o vznik polysémického lexému. První věta přináší jeho významovou manifestaci, která je měrovým adverbium, ve druhém případě jde o význam, který lze označit jako příslovce způsobu (slovosledem není vyloučeno ani zařazení mezi měrová adverbia) (VONDRÁČEK 1999: 76).

Jedním ze „sporných“ výrazů, v jehož zařazení se neshodne MČ 2, PMČ a SSJČ, a proto se mu podrobněji věnuje Vondráček, je *trochu*. MČ 2 tento výraz hodnotí primárně jako

¹ **Syntagmatické vztahy** jsou vztahy jedné jednotky k jiným jednotkám (ty jsou vůči ní vymezeny pozičně). Paradigmatické vztahy jsou vztahy jednotky k jejím různým proměnam. Syntagmatický vztah předpokládá paradigmaticku - aspoň jeden člen syntagmatického vztahu se může proměnit, aniž se změní povaha vztahu; kdyby to nebylo možné, celý syntagmatický vztah by se redukoval na souvšykty všech jeho členů a ztratil by popisnou a poznávací sílu (ESČ 2002: 551-552).

příslovce, což dokazuje větou *On je trochu hlupák* s významem „je trochu hlupákem“. Protože *trochu* zde značí míru příznaku, je tento výraz klasifikován jako adverbium. Pokud by však mluvčí užil výraz *trochu hlupák* s významem „je takřkajíc / možná / s prominutím hlupák“, šlo by o dodání pragmatického rysu, o subjektivní citovou modifikaci výrazu *hlupák*, a proto by zde *trochu* bylo částicí (VONDRÁČEK 1999: 74).

PMC řadí výraz *trochu* bez upřesnění jak k příslovcím, tak k částicím. SSJČ (SSJČ VI 1989: 219) hodnotí *trochu* jako adverbium, přičemž uvádí mj. příklady *napít se trochu vody* a *to je trochu moc*. Tomuto tvrzení Vondráček oponuje, protože adverbium *trochu* v prvním případě rozvíjí sloveso *napít* ve významu „trochu se napít (vody)“; ve druhém případě však nelze říci, že výraz *trochu* rozvíjí příznak *je moc*. Jedná se tedy intenzifikační částicí využívající principu antifráze (VONDRÁČEK 1999: 74). MSC řadí výraz *trochu* mezi příslovce míry, která vyjadřují míru děje, vlastnosti nebo okolnosti (MSC 2010: 277). Uvádí, že k měrovým adverbium mají velmi blízko částice zesilovací (intenzifikační), které zesilují či oslabují intenzitu nějaké vlastnosti. Patří k nim např.: *celkem, krapet, málo, poněkud* apod. (MSC 2010: 297).

Přestože tedy české mluvnické popisy určité základní rysy, ve kterých se měrová adverbia a intenzifikační částice liší, dochází k nejasnostem v jednotlivostech jak mezi jednotlivými mluvnicemi a slovníky, tak v rámci jedné příručky. Obecně lze říci, že daný jazykový prostředek je nutné posuzovat v kontextu. Pokud vyjadřuje měrovou okolnost, za níž platí statický příznak substance (např. vlastnost nesená přídavným jménem – *Ulice si byly velmi podobné*), dynamický příznak substance (děj nebo stav, který nejčastěji vyjadřuje sloveso – *Trochu se polekal*) či příznak těchto příznaků (jiná okolnost, nesená nejčastěji příslovcem – *Já jsem šel opravdu zcela potichu*), pak jde o adverbium. Částice naproti tomu vyjadřuje postoj mluvčího k míře daného příznaku, a to buď prostřednictvím zdůraznění (*Amerika je velmi mladá země*) či oslabení (*Byla to pro ni trochu rána pod pás; trochu zde má význam „téměř“*) nebo vyjadřuje jistotní modalitu² (*Už se úplně rozednilo*) (VONDRÁČEK 1998: 77).

1.2 Částice a citoslovce

Částice a citoslovce jsou často formálně shodné a identifikovat jejich funkce není vždy snadné. Obvyklá kritéria pro vyhranění slovního druhu u částic a citoslovců totiž nefungují

² **Jistotní modalita** je indikace různé míry jistoty mluvčího o platnosti sdělovaného obsahu (ESČ 2002: 267).

tolik jako u ostatních slovnědruhových skupin (především kritérium morfologické a sémantické) (VONDRÁČEK 1998: 29).

Citoslovce jsou neohebné výrazy, pomocí nichž mluvčí vyjadřuje své postoje a emoce, nebo posiluje svůj kontakt s adresátem. V komunikaci jsou plně sdělná a formálně samostatná (PMČ 2008: 356). Na rozdíl od částic jsou samostatným větným ekvivalentem. Výhradně u částic typu *ano*, *ne* je však často (ne jednoznačně, ale v různé míře, třeba prostřednictvím příkladů) větná platnost konstatována také. Tím se vylučuje možnost řazení těchto výrazů k citoslovcím. Interpunkční a intonační oddělování částic ale nemusí značit větnou platnost. Částice může být podle Vondráčka vyčleněna např. při dodatečném přiřazení k výpovědi (*Zítřejší přijedu, možná*) (VONDRÁČEK 1998: 35). To ale povahu částic nijak nespécifikuje, dodatečně mohou být k výpovědi přiřazena slova s různou slovnědruhovou platností (např. *Máme nové auto, červené*).

Dodatečně přiřazené nebo osamostatněné částice lze podle autora od citoslovcí odlišit pomocí jejich přemístění. Vondráček uvádí jako příklady částic: *Bude pršet, asi. / Bude pršet. Asi. / Asi bude pršet.* a jako příklad citoslovcí: *Půjdeme? Asi, bude pršet. Asi* ale v poslední větě ale není jednoznačně citoslovcem; tento příklad je možné interpretovat jako výpověď s elipsou (*Půjdeme? Asi (půjdeme), bude pršet.*). V tomto případě by šlo o částici.

V mluveném projevu odlišuje částice a citoslovce zejména intonace, důraz a pauzy. Vondráček připomíná, že u nedokončené výpovědi, kterou tvoří jen částicový výraz, je určující grafické znázornění intonační neukončenosti (částice: *Možná...* X citoslovce: *Možná.*) (VONDRÁČEK 1998: 35).

Rozdíl mezi částicemi a citoslovcí tvoří především jejich odlišná výpovědní hodnota, respektive jejich významová závislost nebo nezávislost na kontextu komunikace. Rozeznat míru této závislosti nemusí být vždy snadné, podle Vondráčka však lze konstatovat, že většinu lexémů, které mají platnost větného ekvivalentu, lze určit jako citoslovce (VONDRÁČEK 1998: 36).

2. Pojetí částic ve vybraných mluvnicích češtiny

V této kapitole se blíže zaměřím na pojetí a klasifikaci částic ve vybraných mluvnických popisech češtiny - MČ 2, PMČ a MSČ. První část kapitoly tvoří obecné pojednání o východiscích jednotlivých mluvnic při vymezení částic jako slovního druhu. Další část je věnována třídění částic do skupin a pokusu o nastínění shod a rozdílů v přístupech jednotlivých příruček.

Cílem není přiklonit se bezvýhradně k některému z předložených pojetí ani sepsat a porovnat vyčerpávajícím způsobem všechny kategorie a podkategorie, které dané mluvnice vymezují. Následující odstavce mají pomocí srovnání tří přístupů nastínit společná a rozdílná východiska klasifikace tohoto slovního druhu, který zahrnuje sémanticky a pragmaticky velmi různorodé výrazy. Reflektovány jsou všechny hlavní typy částic; jejich podrobné dělení je uvedeno především tam, kde je to účelné kvůli přiblížení charakteru celé kategorie.

2.1 Východiska vymezení slovního druhu částic ve vybraných mluvnicích

MSČ, která vychází z materiálové základny jazykových korpusů psané a mluvené češtiny, vyzdvihuje frekventovanost částic v mluveném jazyce, kde jsou třetím nejužívanějším slovním druhem (MSČ 2010: 295). O odlišném postavení částic v psaném a mluveném jazyce se explicitně zmiňuje jako jediná ze zkoumaných mluvnic. Částice označuje jako neplnovýznamový neohebný slovní druh, ke kterému se zařazují lexikální jednotky „různého původu a mnoha různých funkcí“ (MSČ 2010: 295). Obecnou vlastností částic je modifikace výpovědi o specifický pragmatický rys a vyjádření vztahu mluvčího k výpovědi z hlediska jejího kontextu, obsahu, formy či reality. MSČ rozlišuje pět druhů částic: postojové (modální), pocitové (emocionální), hodnotící, zesilovací (intenzifikační) a členící text. Mluvnice akcentuje i výrazný rys, který odděluje částice od citoslovcí – jejich neschopnost tvořit samostatnou výpověď.

MČ 2 řadí částice mezi **nezákladní slovní druhy**. V rámci této skupiny vyděluje tzv. **nástavbové slovní druhy**, které napodobují funkční vlastnosti soustavy základních slovních druhů (neslovesných) (MČ 2 1986: 22). K nástavbovým slovním druhům řadí autoři zájmena a číslovky. Druhou podskupinou nezákladních slovních druhů jsou **nesamostatné slovní druhy**, ke kterým patří předložky, spojky a částice. Nesamostatné slovní druhy jsou zde charakterizovány ve shodě s teorií slovních druhů tím, že jsou synsémantické.

Částice jsou v MČ 2 definovány jako „textové formativy s charakteristickým rozptylem funkčních vlastností, [které] slouží podobně jako citoslovce v oblasti vztahů mezi komunikací (textem), skutečností a účastníky komunikačního aktu“ (MČ 2 1986: 22). V základní definici tedy autoři reflektují velmi obecně vztah částicových výrazů k textovému a situačnímu okolí. Možné realizace tohoto vztahu jsou dále rozpracovány v pojetí klasifikace částic.

MČ 2 uvádí jako charakteristickou vlastnost částic jejich aktualizací funkci. Tu vysvětluje velmi široce jako subjektivní zvýraznění jazykových prostředků v textu pomocí částic. V další části definice přináší autoři obecné konstatování, že částice vyjadřují změnu, posun nebo upozornění na jazykový prostředek v textu (*Vždyť já jsem to tak nemyslela. X Já jsem to tak nemyslela.*) (MČ 2 1986: 228). Ve shodě s touto definicí MČ 2 částice dělí na čtyři hlavní typy: apelové, hodnotící, emocionální, strukturující text.

Na ještě obecnější úrovni vymezuje částice PMČ. Charakterizuje je jako „velmi různorodou skupinu neohebných výrazů se synsémantickým významem, která nezahrnuje spojky a předložky“ (PMČ 2008: 358). Tato definice tedy akcentuje pouze neohebnost částic, aniž by specifikovala možnost jejich oddělení od jiných neohebných slovních druhů. PMČ rozlišuje sedm typů částic: modální, intenzifikační, vytýkací, modifikační, přací, odpověďové a negační; zvláště vymezení posledních dvou jmenovaných skupin nemá v ostatních mluvnicích obdobu (viz dále). Především reflektování negačních částic (a v rámci této kategorie uznání negační předpony *ne-* jako částice) a částic modifikačních, u kterých PMČ zvláště akcentuje homonymii s jinými slovními druhy, je patrně důvodem, proč tato mluvnice uvádí, že „částice je podle jejich funkce a **formálních vlastností** možno dělit do několika skupin“ (PMČ 2008: 359).

2.2 Klasifikace částic ve vybraných mluvnicích

2.2.1 Částice postojové (modální)

MSČ definuje tři podskupiny modálních částic bez uvedení společného základu, ze kterého při jejich vymezení vychází. Tímto společným základem je tedy souhrn charakteristik následujících tří typů.

Faktuální (veritativní) částice vyjadřují vztah mluvčího ke skutečnosti vyjádřené výpovědí z hlediska stupně její platnosti (MSČ 2010: 296). Vyjádřit tak lze jistotu či pravdivost (*Byl to doopravdy Jan?*), pochybnost a pravděpodobnost (*Moje sestra měla asi*

nehodu.), zpřesnění nebo potvrzení, otázku nebo ověřování, změnu platnosti nebo ekvivalenci, nezávislost a přípustku. **Volní (voluntativní) částice** vyjadřují projev vůle mluvčího (MSČ 2010: 296). Mluvnice rozlišuje podtypy rozkaz (zákaz) nebo dovolení (*Klidně si to vezmi s sebou.*), přání (*At' se už konečně ukáže slunce...*), radu a lhostejnost. **Výrazové (expresivní) částice** vyjadřují postoj mluvčího k výpovědi, jeho názor na její obsah (MSČ 2010: 297). Patří sem podtyp zaujetí, resumování nebo reference k předchozímu kontextu a zdrženlivost.

Souborné charakteristice volních a výrazových částic do jisté míry odpovídá definice částic apelových v MČ 2, která neuvádí modální částice mezi hlavními kategoriemi. Srovnání s pojetím MSČ na základě společných rysů umožňuje jednak skupina částic apelových, jednak podskupina částic modalitních (resp. modálních), zahrnutá do částic hodnotících.

Apelové (výzvolé, kontaktové) částice slouží k vyjádření vůle mluvčího směřující k adresátovi a k vyjádření jeho vztahu ke skutečnosti, kterou sděluje (MČ 2 1986: 231). V této definici se autoři shodují s pojetím dvou podskupin modálních částic v MSČ, a to částic volních (voluntativních) a výrazových (expresivních) (viz dříve).

Apelové částice mají v pojetí MČ 2 několik podtypů. Otázku vyjadřují částice tázací: *což, jestlipak, zdalipak* apod. (*Jestlipak jsi na to nezapomněl?*), žádost, rozkaz signalizují: *at', kdyby, necht'* apod. (*At' mi to přinese!*), přání dávají najevo: *aby, at', kdyby* aj. (*Už aby to léto začalo!*). Autoři dále reflektují přesvědčování, ujišťování, odporování, výhrůžku a výtka. Hranice mezi rysem „ujišťování“ a „přesvědčování“, které jsou zastoupeny stejnými částicemi, ale není příliš jasná. Jemný rozdíl vyvstává z některých příkladových vět, několik případů je ale velice sporných (např. *Včerejší sestava byla opravdu optimální – přesvědčování X To je vážně ona.* – ujišťování; významový rozdíl zde téměř nebo vůbec není patrný). Specifikem MČ 2 je např. vymezení rysu „výhrůžka“, který nese pouze částice *však*, a rysu „výtka“, kam se řadí „některá užití částice *že*“ – *Že na sebe trochu nedbáte!* (MČ 2 1986: 232).

Částice modalitní (modální), vymezené v MČ 2 jako podtyp částic hodnotících, vyjadřují stupeň jistoty mluvčího o tom, zda je výpověď pravdivá (MČ 2 1986: 232). Stejně jsou v MSČ charakterizovány částice faktuální (veritativní), jeden z podtypů částic modalitních (viz dříve). Ve vymezení modality pouze pomocí tohoto rysu se s MČ 2 shoduje i PMČ, která se dále snaží charakterizovat modální částice pomocí typů vět, v nichž se mohou objevovat. Konstatování, že tento druh částic se objevuje v oznamovacích větách (např. *On asi půjde s námi.*), nebo ve zjišťovacích otázkách (např. *Máš snad strach?*) (PMČ 2008: 359), ale modální částice nijak přesněji nespecifikuje. Za určité vymezení v rámci částic se dá

považovat to, že tento typ může stát samostatně jako odpověď na zjišťovací otázku (*Budeš doma? – Snad / Jistě.*).

Modální částice jsou podle PMČ prostředkem postoje jistotně modalitního (epistémického)³. Stejně se vyjadřuje i MČ 2, která reflektuje navíc modalitu voluntativní. Tu vysvětluje pomocí ekvivalentního označení „modalita možností a nutností“. Jako zástupce uvádí částice *nevyhnutelně, nutně*.

PMČ na rozdíl od ostatních dvou zkoumaných mluvnic nepřipouští vyjádření přání pomocí modálních částic. V protikladu k MČ 2, která vymezuje částice modální s odstínem přání: *aby, ať, bodejt, kdyby, kéž* apod. ve větách typu *Už aby ta zima skončila!* a MSČ, která stejné příklady řadí mezi částice modální volní (podtyp přání), vymezuje PMČ pro vyjádření přání vlastní druh částic. Pragmatické a sémantické rysy určitého výrazu mohou tedy být pochopeny různými mluvčími a adresáty různě – jistý rys může být považován buď za natolik výrazný, že je vhodné na jeho základě vymezit samostatnou kategorii a případně hledat jeho podtypy, nebo může být naopak chápán jako pouhý významový odstín jiného rysu.

Uvedené příručky tedy chápou rys „modalita“ různými způsoby, které by měly být oddělovány. MČ 2 a PMČ akcentují zejména vztah mluvčího k pravdivosti výpovědi (pochybuje, potvrzuje určitou skutečnost apod.). MSČ naproti tomu rozumí modalitou obecnější vztah mluvčího k výpovědi; mluvčí jí kromě vyjádření svého vztahu k platnosti / pravdivosti obsahu výpovědi také např. vyjadřuje zaujetí, ptá se, žádá, rozkazuje, k něčemu vybízí apod. Zaměňování těchto dvou pojetí modalit vede často k nejasnostem.

2.2.2 Částice pocitové (emocionální)

MSČ popisuje specifickou vlastnost částic emocionálních jako vyjadřování subjektivních citových vztahů mluvčího k obsahu výpovědi nebo jiné složce komunikace. (MSČ 2010: 297). Téměř stejnými slovy definuje tento druh částic i MČ 2. Obě mluvnice se rovněž shodují ve vymezení několika podtypů: uspokojení (radost) (*bohudík, naštěstí* apod.), politování (zklamání) (*bohužel, naneštěstí* apod.) a obavy (*Abyste to opravdu povedlo!*).

MČ 2 přiznává každému z podtypů kromě emocionálního rysu ještě další vlastnost. Podtyp „překvapení“ má zároveň rys apelu, „podiv“ apelu i hodnocení, „politování“ vykazuje kromě emocionalit rys hodnocení apod. Ze čtyř hlavních typů částic, které tato mluvnice

³ **Postoj jistotně modalitní** (epistémický) znamená signalizaci různého stupně jistoty mluvčího o platnosti sdělovaného obsahu. Jedním z prostředků jistotní modalitnosti jsou tzv. **epistémické partikule**: např. *nesporně, jistě, očividně*. Povahy epistémických partikulí nabývají i další výrazy, často víceslovné: např. *podle všeho, podle všech známek, pokud vím*. Pokud jsou epistémické predikátory užity jako vsuvky, mohou se také stát partikullemi: např. *Myslím, že to neřekl / Myslím to neřekl / To (,) myslím (,) neřekl* (PMČ 2008: 814-815).

vymezuje, tedy mohou např. částice, které nesou rys „podiv“, patřit ve stejné větě i kontextu do tří skupin. Zde se tedy ukazuje, že v případě částic není účelné ani možné zařadit každý výraz do jedné kategorie. Při klasifikaci částic je hlavním principem hledání sémantických a pragmatických rysů, kterých může být několik; různí uživatelé jazyka se navíc nemusí v pojmenování konkrétních rysů shodovat.

Třetí zkoumaná mluvnice, PMČ, se o skupině emocionálních částic nezmiňuje. Výše reflektovaný výraz *aby* zařazuje mezi spojky, které jsou velmi blízké práci částicím. Uvádí příklad *Aby tak nepřišel!* (nevyjadřuje se ale k tomu, co tato spojka spojuje) a konstatuje, jako výše uvedené příručky, že tato věta vyjadřuje rys „obava“. Výrazy *bohužel* a *naštěstí*, označené MSČ i MČ 2 za částici emocionální vyjadřující politování (zklamání) a uspokojení (radost), zařazuje PMČ mezi tzv. větná adverbia (viz dále). Skutečnost, že částice mohou vykazovat výraznou emocionalitu, PMČ nereflektuje v žádné části svého výkladu.

2.2.3 Částice hodnotící (evaluativní)

Tyto výrazy vyjadřují podle MSČ hodnocení obsahu výpovědi mluvčím mezi krajními body dobře a špatně. Hodnocenou vlastností může být např. úspěšnost, vhodnost, uspokojivost, příjemnost, ne/očekávanost, oprávněnost (MSČ 2010: 297). Vyjadřovat je mohou částice: *chválabohu, přece, už / již, vždyť* apod. (*To je přece úplně jednoduché.*).

MČ 2 reflektuje širokou škálu podtypů hodnocení, přičemž některé z nich vymezuje spíše na základě povahy jejich jazykové realizace (hodnocení srovnáním, hodnocení rektifikací) a jiné podle toho, jaký příznak nebo okolnost mluvčí hodnotí (hodnocení míry, hodnocení splnění nebo nesplnění předpokladu).

Hodnocení srovnáním s jiným výrazem se vyjadřuje pomocí *doslova, jakoby, takříkajíc* apod. Při hodnocení rektifikací částice hodnotí vztah dvou částí výpovědi nebo textu za předpokladu, že tyto části jsou svým významem podobné. Protože tyto částice zároveň strukturují text, autoři je ztotožňují s částicemi odkazově členícími text (vymezovanými v rámci částic strukturujících text). Podobné odkazování na jiné kategorie je v MČ 2 častým jevem. Tento přístup naznačuje, že částice jsou zařazovány do skupin s vědomím toho, že je obtížné mezi různými sémantickými a pragmatickými rysy těchto výrazů vybrat jeden, podle kterého bude částicový výraz začleněn; zařazením pod více kategorií jsou tyto rysy postaveny na stejnou úroveň. V popsaném případě autoři situaci řeší tak, že celou kategorii uvádějí na dvou místech s příslušnou poznámkou, která napomáhá orientaci v podrobné síti skupin a podskupin, které mluvnice reflektuje.

Jako další kategorii v rámci hodnotících částic uvádí MČ 2 hodnocení splnění nebo nesplnění předpokladu (jehož obsah specifikuje výpověď, nebo ho můžeme z výpovědi odvodit), a tuto kategorii ještě dělí na částice s příznakem emocionality a bez něj. Výrazy uvedené ve skupině s emocionálním příznakem jsou shodné s částicemi, které jsou následně klasifikovány rovněž jako částice emocionální (mají stejné podtypy i zástupce). Určitý rozdíl mezi těmito dvěma skupinami výrazů se stejnými zástupci ale mluvnice zaznamenává; částice předpokladově hodnotící emocionální kromě podivu, překvapení, zklamání, uspokojení, a dalších typů emocí obsahují hodnocení předpokladu, který zpřesňuje výpověď. Autoři tedy říkají, že z tohoto hlediska je rozdíl mezi větami *Beztak to nemá žádnou cenu!* a *Zaplat' pánbůh, že je konec* v tom, že částice v první větě obsahuje kromě emocionálního rysu hodnocení splnění nebo nesplnění předpokladu. Toto tvrzení je ale sporné, obě věty obsahují informaci o splnění nebo nesplnění předpokladu, první věta navíc přináší pouze subjektivní emocionální vyjádření, zatímco druhá skutečné splnění předpokladu. Z uvedených vět není dostatečně patrné, jak autoři nastíněný rozdíl chápou. Částicovou platnost výrazu *zaplat' pánbůh* navíc lze zpochybnit. Příklad *Zaplat' pánbůh, že je konec* dokládá podle Vondráčka pravděpodobně změnu větného frazému ve víceslovný lexém před dokončením transpozicičního procesu. Z původního frazému zůstala zachována interpunkce, při realizaci v mluveném projevu zřejmě i intonace. Na tom má podíl fakt, že jednotlivé složky frazému si i přes transpozici částečně zachovaly svůj význam (srov. výrazy *Pán Bůh / pán Bůh – pánbůh – pámbůh / pámbů*), což je hlavní důvod pro odmítnutí jejich zařazení mezi částice (VONDRÁČEK 1998: 32).

Hodnocení z hlediska jistoty o platnosti obsahu textu nebo jeho části (jistotní modalita) a hodnocení z hlediska nutnosti nebo možnosti realizace obsahu textu nebo jeho části (voluntativní modalita) byly reflektovány dříve v rámci částic modálních.

PMČ hodnotící částice nevymezuje. Některým podtypům hodnocení, které zaznamenává MČ 2, ale odpovídají určité základní typy částic vymezených Nekulou v PMČ. Podtypu hodnocení důležitosti, významnosti výrazu nebo části textu zdůrazněním odpovídají v PMČ **vytýkací (fokusační) částice**. Vytýkací částice jsou výrazy, které vytýkají jistý člen výpovědi, a tím stupňují určitou vlastnost, vyzdvihují jistý předmět apod.: *právě, a(le)spoň, přinejmenším, jen, pouze* aj. (MSČ 2008: 361). S výrazem, ke kterému se vztahují, implikují skutečnosti, které jsou presupozicí⁴ jejich smysluplného užití ve výpovědi (např. věta *Z pozvaných přišel jen Petr* implikuje, že ostatní pozvaní se nedostavili apod.).

⁴ **Presupozice** je v lingvistické tradici obecně chápána tak, že A jako logický předpoklad výroku B je pravdivé nezávisle na pravdivosti B (tedy v případě B i non B) (ESČ 2002: 343).

Autoři dále zdůrazňují, že k identifikaci toho, který výraz je vytčený, pomáhají hlavně různé postavení větného přízvuku, odlišný pořádek slov a kontext: *Na koncert přišla **jen** MOJE sestra.* (sestry ostatních se nezúčastnily) nebo *Na koncert přišla **jen** moje 'sestra* (ostatní ne / bratr ne) nebo *Na koncert přišla **JENOM** moje sestra.* (Nikdo jiný / Nikdo jiný z těch, které jsem pozvala, nepřišel) (PMČ 2008: 361). Vytýkací částice přináší do věty potenciál vytčení výrazu. O který výraz půjde, ale identifikují a modifikují až výše zmíněné okolnosti.

2.2.4 Částice intenzifikační

MSC vymezuje tento druh částic na základě jejich schopnosti oslabovat nebo zesilovat intenzitu nějaké vlastnosti (což je přibližuje měrovým adverbii) (MSC 2010: 297). Částice, které značí vysokou míru vlastnosti, jsou: *dost, nadmíru, nanejvýš* apod. (*Připadalo mi to **dost** přehnané.*). Malou míru vlastnosti signalizují částice: *celkem, málo, poněkud* apod. (*Tomu **celkem** rozumím.*). Reflektována je také blízkost těchto částic **měrovým adverbii** (*málo, trochu, moc, hrozně* apod.) (MSC 2010: 277-278). Přestože se autoři snaží obě skupiny oddělit definicí, příkladové věty hranici mezi nimi značně znejistují. MSC přičítá měrovým adverbii schopnost vyjadřování kvantity děje, vlastnosti nebo okolnosti a intenzifikačním částicím schopnost zesilování či oslabování vlastnosti. Z uvedených vět *Mně to přijde **příšerně** dlouho* (měrové adverbium) a *Zdál se mi **dost** velkéj* (intenzifikační částice) není ale tento rozdíl patrný.

PMČ na rozdíl od blízkého vztahu uvedeného v MSC měrová adverbia⁵ s částicemi intenzifikačními ztotožňuje a přidává další synonymní termín: **částice kvantifikační**. Některé částice nemají samy o sobě charakter zesilovací nebo zeslabovací, ale jednu z těchto vlastností přijímají podle sémantiky slova, ke kterému se vztahují: *To je **docela** prosté* (zesilující ve významu „velmi, úplně“) X *To je **docela** pěkné* (zeslabující ve významu „přiměřeně“). Tato formulace ale není jednoznačná; jedná se o víceslovné lexémy (systémové kolokace) s platností příslovce, *docela* tedy nelze hodnotit samostatně jako částici.

MČ 2 nevymezuje speciální skupinu intenzifikačních částic, ale jejímu charakteru, popsanému v PMČ a MSC, se velmi blíží podskupina částic hodnotících, kterou MČ 2 označuje jako hodnocení míry. Částice měrově hodnotící v pojetí MČ 2 vyjadřují postoj mluvčího k ději, činnosti, vlastnosti apod. z hlediska jejich míry. Výrazy *trochu, moc, hodně* apod. řadí stejně jako MSC mezi kvantitativní adverbia. V MČ 2 jsou definována svou

⁵ **Měrová adverbia** jsou prostředkem přímého vyjádření míry a intenzity. Nesou význam velkého nebo malého stupně (*málo zkušený, trochu unavený, velmi naléhal, daleko větší, drobátko ustup, kapánek se začervenala* aj.) (PMČ 2008: 456).

schopností vyjadřovat obecnou kvantovost (MČ 2 1986: 106). Z uvedení zástupců měrových adverbii *trochu, moc, hodně* a intenzifikačních částic *jen, ledva* není možné posoudit, jak autoři své definice prakticky užívají, protože příkladové věty u obou kategorií chybí.

2.2.5 Částice členící text

MSC uvádí, že tento druh částic se užívá k signalizaci začátku promluvy (*tak to sem blázen*), k vnitřní strukturaci informací (*no tak **zprvé** já sem teda toho názoru...*) nebo jako „výplňkové“ slovo, které dává mluvčímu čas rozmyslet si formulaci (*no a prej, **zkrátka** dostala soustu peněz*) (MSC 2010: 298).

MČ 2 obdobně rozlišuje signalizaci začátku textu. Vnitřní strukturaci informací nazývá lineárním členěním textu a zaznamenává jeho dva typy: výčet (***Jednak** proto, že tady je soustředěno největší množství památkových objektů, **jednak** proto, že je tu největší koncentrace škodlivých vlivů...*) a odkaz k předcházející části textu (s vysvětlením, specifikací) (*...spadl z hradby a srazil si vaz nebo co, **zkrátka** už nevstal*). K implikativnímu členění řadí autoři vytčení do protikladu (*Diskuze se zúčastnily kromě Norska **i** další skandinávské země.*) a poněkud nejasnou kategorii částic implikujících výběr výrazů stejného řádu (jako příklad je uvedena věta ***Dejme tomu, zítra mně dají nějaký mord...***).

PMČ nevyděluje v rámci částic speciální druh, který by se vyznačoval schopností strukturovat nebo hierarchizovat text. Reflektuje pouze schopnost některých částic vytknout jistý člen výpovědi (kategorie částic vytýkacích je zmíněna výše).

Strukturace textu je kategorie vymezená na základě kritérií odlišných od většiny ostatních typů částic. U těchto výrazů nejde tolik o vůli mluvčího, vkládanou do textu užitím ostatních částic. Tyto částice slouží k podpoře srozumitelnosti textu pomocí jeho určitého rozdělení, rozbití proudu řeči. Přesto dvě ze tří zkoumaných mluvnic uvádí strukturaci textu jako hlavní vlastnost výrazů, které řadí mezi částice, vedle výrazů, kterými mluvčí projevuje své emoce nebo hodnotí obsah výpovědi. Třetí mluvnice sice nereflektuje tak širokou škálu strukturujících částic jako dvě předchozí, ani ona ale podobnou schopnost částicím neupírá.

2.2.6 Modifikační částice

V následujících podkapitolách počínaje touto se krátce zaměřím na podtypy částic vymezené v PMČ, které nelze porovnat s žádnou z kategorií částic reflektovaných v MČ 2 a v MSC.

Modifikační částice charakterizuje PMČ velmi obecně prostřednictvím jejich schopnosti utvářet v textu komunikační výpovědní formy, které signalizují komunikační funkce (PMČ 2008: 362). Mezi modifikační částice řadí výrazy *ale, copak, jen, klidně, pěkně, právě, prostě, přece, také/taky, teda, vlastně, zrovna*. Uvedená definice je ale sporná, protože schopností modifikovat výpověď se obecně vyznačuje většina slov, částice obzvlášť.

Autoři podotýkají, že tyto výrazy jsou vlastní především mluvenému projevu a že jsou primárně jinými slovními druhy; jsou tedy velmi často homonymní. Např. *jen* může být vytýkácí částicí (*Vždycky při mně stála jen moje matka*), modifikační částicí (*Jak jsem se v ní jen mohl tak mýlit!*) a spojkou (*Jen se posadím, už abych zase šel*) (PMČ 2008: 362). Homonymie s jinými slovními druhy je ale častou vlastností všech částic.

Modifikační částice PMČ dále nespécificky definuje pomocí obecné schopnosti částic zasadit výpověď do kontextu a komentovat její obsah. Uvádí, že tyto výrazy mohou u několika výpovědí, které implikují podobný efekt, rozlišit odstín tohoto efektu (PMČ 2008: 364). Např. věty *To je ale balón!*, *To je teda balón!*, *To je snad balón!* vyjadřují úžas, ovšem každá částice naznačuje jinou povahu úžasu: *ale* značí např. nezvyklou velikost balónu, ve výpovědi s *teda* je mluvčí překvapen tvarem balónu, ve výpovědi se *snad* žasne mluvčí nad tím, že to, co má před sebou, je balón. Především v první a druhé příkladové větě jsou ale částice z hlediska implikace pragmatického odstínu snadno zaměnitelné. Problém je i v tom, že částice jsou zde doloženy příkladem s interpretací užívající téhož prostředku jako citoslovce obecně kontaktová. Zatímco částice zastupuje v PMČ příklad *To je ale balón!*, kontaktová citoslovce jsou doložena příkladem *To byl panečku / člověče / pánové / fůr!* (PMČ 2008: 357). Protože k prvnímu dokladu citoslovečné funkce slova *panečku* lze bez problémů vytvořit variantu *To byl ale fůr!*, jak uvádí Vondráček (VONDRÁČEK 1998: 31), není jasné, o jaký rozdíl se autoři při odlišném slovnědruhovém zařazení uvedených výrazů opírají.

Modifikační částice jsou tedy vymezeny značně problematicky. Schopnost modifikovat určitým způsobem výpověď je vlastní naprosté většině lexémů, synsémantikům obzvlášť.

2.2.7 Odpověďové částice

Těmito částicemi lze odpovídat na zjišťovací otázky (*Půjdeš tam večer? – Ano. / Ne.*). Protože mohou díky své sémantice zastoupit celou větu, nazývá je PMČ větnými

ekvivalenty⁶. Mluvnice rovněž reflektuje skupinu výrazů, kterými je možno reagovat na výzvu (*dobře / dobrá, O. K.*), nebo na poděkování, nabídky, pochvalu (*prosím / není zač; děkuji / děkuju / díky*). Jde o větné ekvivalenty, které mají k odpověďovým částicím blízko. (PMČ 2008: 365)

MČ 2 označuje (replikové) výrazy *ano, ne, nikoli(v), jistě, ovšem, kdepak* atd. jako tzv. **větná příslovce**, která se už ale řadí k částicím (toto tvrzení je opřeno o jejich pojetí v SSČ) (MČ 2 1986: 194). V rámci citoslovcí však MČ 2 vymezuje skupinu citoslovcí odpověďových, kam řadí výrazy typu *ba jo, no jéje* (MČ 2 1986: 246) (více viz podkapitola Větná adverbia).

MSČ podobné výrazy řadí k citoslovcím (volním) MSČ 2010: 300), protože splňují vlastnosti tohoto slovního druhu tak, jak je tato mluvnice vymezuje: posilují komunikační kontakt s adresátem a vyjadřují postoj mluvčího; od částic se liší především schopností vytvářet samostatné výpovědi. *Ano* a *ne* uvádí MSČ mezi nejfrekventovanějšími citoslovcí v psaných textech.

2.2.8 Negační částice

K realizaci negace, která se netýká celé věty, ale pouze její části, jsou využívány výrazy *ne* a *nikoli(v)*, které PMČ označuje jako zvláštní druh částic. Např. *Zaujalo ji ne / nikoli jeho postavení, ale jeho šarm* apod.). Obsah věty jako celku se neguje pomocí *ne-*: *Přišel X Nepřišel* (PMČ 2008: 365-366). Kromě tradičního chápání negačního *ne-* jako prefixu tedy připouští PMČ také jeho zahrnutí do slovního druhu částic, což Vondráček označuje za nepřijatelné. (VONDRÁČEK 1998: 30). Tento přístup k záporce *ne-* je mezi zkoumanými mluvicemi ojedinělý.

2.2.9 Větná adverbia

K částicím PMČ přiřazuje tuto heterogenní skupinu částic a adverbíí. Adverbíím jsou tyto výrazy podobné tím, že se intonačně nebo graficky začleňují do věty; větná adverbia však mohou stát i mimo ni. Mluvnice uvádí, že větná adverbia se od ostatních adverbíí liší i tím, že neurčují pouze sloveso, ale komentují celou větu: *Bohužel se ještě nevyjádřila. Bohužel, ještě se nevyjádřila*“ (PMČ 2008: 366-367). Vondráček však soudí, že výraz *bohužel* je ve druhé

⁶ **Větný ekvivalent** je termín pro (zpravidla nerozsáhlé) syntaktické útvary bez slovesa v určitém tvaru, které jsou jakožto komunikáty interpretovatelné pouze v návaznosti na aktuální kontext a komunikační situaci, v níž jsou realizovány (ESČ 2002: 121).

věte citoslovce, protože je „kondenzovaným, implicitním, na presupozici výrazně vázaným ekvivalentem následující věty“ (VONDRÁČEK 1998: 32-33). Prostý větný zápor *ne* je ve výrazu *bohužel* rozšířen o emocionální odstín, ve spojení *bohužel ne* je první část částicí a druhá má povahu citoslovce, modifikovaného touto částicí: *Ne* (a já toho lituji, že ne), *ještě se nevyjádřila*. Při redukci spojení částice *bohužel* přebírá slovnědruhovou platnost vypuštěného výrazu *ne*. Ten je (odpověďovým) citoslovce, stejně jako všechny odpověďové výrazy s platností větných ekvivalentů. V téže mluvnici se navíc *žel* a jeho sémantické ekvivalenty řadí k citoslovcím (VONDRÁČEK 1998: 35-36). O hranici mezi měrovými adverbii a částicemi bylo pojednáno v kapitole Částice a příslovce.

S termínem větná příslovce pracuje i MČ 2, která tyto výrazy rovněž zařazuje mezi částice. Jako příklad větných příslovcí uvádí *pochopitelně, opravdu* aj. a charakterizuje je tím, že jsou od původu samostatnými výpověďmi (jde o pozůstatky vět, ve kterých byla užita elipsa) (MČ 2 1986: 229). Větná příslovce jsou ale určena hlavně tím, že jde o sémantické ekvivalenty výrazů *ano, ne*, které mají větotvornou funkci (MČ 2 1986: 233). Autoři je zde dávají do protikladu k citoslovcím, které tvoří samostatné výpovědi intonačně oddělené. Konstatují však, že pokud částice *ano, ne* zastupují celou výpověď, jsou rovněž intonačně odděleny.

Podle PMČ mohou větná adverbia odpovídat na zjišťovací otázky PMČ 2008: 367), což je širší vymezení než to, které uvádí MČ 2 (sémantické ekvivalenty *ano, ne* s větotvornou funkcí). Druhá definice je ale v první zahrnuta; je tedy zřejmé, že obě mluvnice vychází z podobného chápání této skupiny výrazů.

2.2.10 Víceslovné částice

Částice se mohou vyskytovat jak v podobně jednoslovné, tak víceslovné (a v této podobě dokonce převažují). Ustálené a pravidelně užívané kombinace se lexikalizují a jsou jako víceslovné částice součástí langue.

MČ 2 už v základním vymezení částic zmiňuje, že tyto výrazy se mohou ve výpovědi sdružovat (*ba věru, dokonce i, právě že*) (MČ 2 1986: 229). Uvádí také, že některé spojkové výrazy jsou tvořeny ze dvou nebo více výrazů patřících k částicím (*ba dokonce, ba právě naopak, ba přímo* apod.). Částici *dejme tomu* mluvnice reflektuje v rámci částic strukturujících text (MČ 2 1986: 238).

MSČ uvádí schopnost vytvářet kumulace jako jednu ze základních vlastností částic. Tyto kumulace označuje jako víceslovné částice (*že jo, no tak, a tak, přece jenom* apod.).

Mluvnice také uvádí, že k částicím mají velmi blízko víceslovné nebo slovesné výrazy, které byly původně vsuvkami (*pokud vím, jestli se nemýlím, zdá se* apod.) (MSC 2010: 296).

PMČ se o víceslovných částicích zmiňuje pouze u částic odpověďových, kde připouští jako reakci na zjišťovací otázky užití výrazů typu *jistě že ano / ne* (PMČ 2008: 365). Víceslovné částice se ojediněle objevují i v syntaktických kapitolách, např. při popisu partikulizace imperativních forem sloves (*představ si, podívej se*) (PMČ 2008: 602) a vyjadřování přání splnitelných (*bože chraň*) (PMČ 2008: 629).

Jednotlivé mluvnické popisy češtiny tedy možnost kumulace částic samostatně nestudují. Syntagmatice a kumulaci částic se soustavněji věnuje František Čermák v článku Partikule, jejich syntagmatika a kumulace v mluvené češtině. Protože je tato studie založená na zpracování výsledků z korpusového materiálu a věnuje se pouze mluvenému jazyku, nepřičleňuji ji k této podkapitole, ale věnuji se jí samostatně ve 4. kapitole této práce.

2.2.11 Shrnutí

Rozčleňování slovního druhu do skupin podle pragmatických a sémantických rysů nemůže být vždy zcela objektivní (v tom smyslu, že každý, kdo se o takový popis pokusí, nemusí dojít ke stejnému výsledku). Z provedeného pokusu o konfrontaci klasifikace částic v jednotlivých mluvnických popisech přesto vyplývá, že v jejich dělení existuje jistá konvence, kterou do značné míry uznávají všechny tři zkoumané mluvnické popisy češtiny. Jde např. o shody ve vymezení částic modálních, emocionálních nebo částic členících text (byť se mluvnice do určité míry liší v chápání šíře některých z těchto kategorií).

Určitá libovolnost je zde ale rovněž patrná; zejména při vymezení nejrůznějších podtypů na několika úrovních. Nejpodrobněji klasifikuje částice MČ 2, která nabízí v některých případech až tříúrovňové členění (např. částice hodnotící – hodnocení důležitosti, významnosti textu zdůrazněním – důraz prostý).

Částice mohou díky své pragmatické a sémantické podstatě nabývat nepřeberného množství odstínů, které mohou různí mluvčí hodnotit podle své interpretační schopnosti odlišně. Je proto účelné ve vymezení podrobných podkategorií vidět spíše orientační rozlišení. MSC například jako zástupce částic emocionálních s rysem „radost“ uvádí výraz *naštěstí*. Ten by se ale mohl zaměnit i za částicový výraz v další uvedené podkategorii emocionálních částic (úleva: ***Ještě že my už máme rekonstrukci za sebou. / My už máme naštěstí rekonstrukci za sebou.***) a tato záměna by sémantický odstín výpovědi zachovala.

Určitý pragmatický a sémantický odstín nemusí být pro každého mluvčího stejně výrazný, což se ukazuje na příkladu částic přacích, které vymezuje PMČ jako samostatný druh, ale ostatní dvě mluvnice je uznávají pouze jako jeden z mnoha podtypů jiné skupiny.

V mluvnických popisech češtiny jsou tedy částice identifikovány jednak podle subjektivních pocitů a projevovaných emocí mluvčího, jednak jsou chápány jako projev jeho potřeby zvýraznit nebo oslabit intenzitu vlastnosti, o které mluví. Částice jsou rovněž vyjádřením vůle mluvčího směrem k adresátovi, dále některé z nich slouží jako pomůcka pro strukturaci textu (členění textu, vytčení důležitých výrazů apod.) a v neposlední řadě jde o výrazy, které jsou odpověďmi na zjišťovací otázky a o prostředky negace tvrzení. Uvedená kritéria jsou velmi různorodá, ze všech charakteristik a příkladových vět je však patrné společné východisko pramenící v určitém způsobu modifikace výpovědi mluvčím. Ten do výpovědi přidává svůj postoj (i tím, jak ji rozčlení, co tím zdůrazní apod.), svou vůli, své hodnocení. Zkoumání toho, zda k hodnocení použil spíše srovnání nebo spíše rektifikaci, je okrajová informace, která podstatu toho, jak byla věta částicemi modifikována, nezmění.

Pro další studium chování částic je nutné zdůraznit, že při pokusu o jejich zařazení jde o popis výseků reality – na místě je tedy určité zjednodušení, ale ne takové, které by znejistilo hranice mezi jednotlivými výseky nebo realitu příliš zjednodušilo. Na druhé straně není nutné snažit se popsat realitu co nejvěrněji, takový popis vede k vymezení zbytečně velkého množství kategorií a k přílišné subjektivizaci pohledu (to je do jisté míry případ MČ 2).

3. Částice v korpusech psané a mluvené češtiny

3.1 Částice v mluveném jazyce na podkladu korpusového materiálu

Užívání částic je spjato především s komunikací mluvenou. Čermák a Sgall charakterizují mluvený jazyk jako časově vázaný, přechodný a dynamicky proměnlivý, spontánní (potřeba paralelního přemýšlení znemožňuje složitější mluvní strategii) (ČERMÁK – SGALL 1997: 15-16).

Při popisu syntaxe mluveného jazyka nelze pracovat se základní syntaktickou jednotkou psaných textů, větou (MÜLLEROVÁ 1994: 23). Do korpusu mluvené češtiny tedy není možné tradiční syntax dobře promítnout, protože hranice věty jsou často velmi nezřetelné, jedná se o polověty a nejrůznější, i nedokončené struktury (ŠULC 1999:65). Více o popisu mluveného jazyka pomocí jazykového korpusu viz podkapitola Český národní korpus; korpusy využité v této práci.

V následujících odstavcích věnuji prostor pojetí částic tak, jak byly zaznamenány v autentickém mluveném jazyce – v PMK (viz dále). Do druhé části této podkapitoly zařazuji pojednání o víceslovných částicích, protože výše probírané mluvnické přístupy kumulace částic příliš nezohledňovaly (viz podkapitola Víceslovné částice). Vycházet budu především z Čermákova článku Partikule, jejich syntagmatika a kumulace v mluvené češtině (ČERMÁK 2008: 63-74). Tuto kapitolu nezařazuji pod výše zmíněný oddíl Víceslovné částice, protože vychází ze studia korpusového materiálu, jemuž jsou věnovány následující kapitoly počínaje touto.

Na materiálu z PMK Čermák ukazuje, že částice jsou třetím nejužívanějším slovním druhem v mluveném jazyce (každé osmé slovo je tedy v PMK částicí) (ČERMÁK 2008: 63). Autor definuje částice jako „samostatné prostředky, které vyjadřují ne/subjektivní relaci mluvčího ke kontextu / realitě / partnerovi / obsahu / formě výpovědi, které jsou větně nezakotvené, avšak s tendencí k určité pozici“ (ČERMÁK 2008: 64). Částice v češtině neslouží syntaktické funkci, nejsou formálně závislé. Vztahují se k pragmatickému aspektu výpovědi, k postoji mluvčího. Při rozdělení částic z hlediska funkce považuje Čermák vyjádření evaluace nebo naznačení síly platnosti propozice⁷ za sekundární. (ČERMÁK 2008: 64). Upozorňuje na polyfunkčnost částic, příslušnost k více třídám a typům, která nebyla

⁷ **Propozicí** se v české lingvistické tradici rozumí pole sémantických a syntaktických vztahů mezi predikátem a jeho doplněními (EŠC 2002: 347).

v mluvnických popisech příliš akcentována. Pro určení konkrétní třídy a typu je důležitá role kontextu. Funkční typy částic v Čermákově pojetí (ČERMÁK 2008: 64-65) jsou:

1. Základní

- a) **atitudinální** (postojové, obv. modální): **faktuální** (veritativní), relace k faktu; **voluntativní** (volní), relace z vůle; **expresivní** (výrazové), relace ze sebe (exprese k formě / obsahu)
- b) **emocionální** (citové, pocitové): relace emocionální k faktu / partnerovi / obsahu / kontextu (pozitivní / negativní)

2. Sekundární

- c) **evaluativní**, relace polárně hodnotící obsah aj. „dobře / špatně“
- d) **intenzifikační**, relace zdůrazňující vyšší či nižší platnost, „více / méně“

Toto pojetí bylo přijato i v MSC, která ale navíc vymezuje částice členící text (viz kapitola Částice členící text).

Částice, jejichž funkcí je ovlivňování modality, působí změnu celé výpovědi. Čermák poukazuje na to, že samotná částice se tím ale vlastně vyprazdňuje, zdůrazněna je naopak pragmatická funkce výpovědi, kterou utváří spolu s různými částicemi různé vztahy a situace, jak ukazuje autor na příkladu:

Dyť (1) / Von (2) / Přece (3) / Ať (4) / Kéž (5) / Snad (6) / Copak (7) / Především (8) / Vlastně (9) / Fakt (10) / Stejně (11) / Zrovna (12) Karel přijde. (ČERMÁK 2008: 66)

Zde jde postupně o připomenutí a vyplývání (1-2), námitku (3), rozkaz (4), přání (5), naději a doufání (6), údiv (7), zpřesnění a vytčení (8), opravu (9), důrazné potvrzení (i přes překážku, 10-11), identifikaci (a často i nelibost, 12) (ČERMÁK 2008: 66). Tyto druhy vět jsou v mluveném jazyce realizovány různými intonacemi, ze kterých bude příslušný pragmatický aspekt patrnější než v případě psaného záznamu. Každý mluvčí přidá také další individuální nuance, které v psaném projevu zachytit nelze, např. důraz.⁸ Mluvený jazyk tedy poskytuje větší možnosti pro rozlišení pragmatického aspektu neseného částicemi, což vede k tomu, že v mluvených projevech se vyskytují častěji než v psaných.

Autor na rozdíl od dřívějších mluvnických popisů zaznamenává častou tendenci částic ke kumulaci. Rozlišuje textové kumulace (které zastupuje výše uvedený příklad) a kumulace systémové (ustálené kombinace tvořící částice víceslovné; např. *když tak*). V rámci kumulací systémových lze vydělit kombinace kontaktní, tedy kombinace částic stojících vedle sebe (*Co když na to zapomené?*) a kombinace distanční, jejichž členy jsou odděleny kontextem (např.

⁸ **Důrazem** se rozumí silnější větný přízvuk (PMČ 2008: 640).

Co..., to...; Co panelák, to šílená králikárna) (ČERMÁK 2008: 66). U tohoto rysu částic autor upozorňuje na podobnost se spojkami. Poukazuje také na potřebu zkoumat kombinace částic s jinými slovními druhy v rámci věty (propozice) (*Ta výhoda měla existovat **právě** pro ženy X **dyt'** je to úplně šílený*) a lišit je od kombinací částic mezi sebou (***no ale jako** jemnej*).

Autor dále srovnává kontaktní kumulace s výskytem částic izolovaných. Výtah z PMK dokazuje, že počet dvou- či trojmístných shluků částic se pohybuje v řádu tisíců. Korpus dokládá také 136 výskytů čtyřslovných kombinací (***no prostě to jako** si myslím, že ty děti u nás tímhletem strašně trpěj*), 17 výskytů pětislovných (*že se mu přitom dobře spalo **no a pak teda zase** ribjáta skončily*), a 1 výskyt šestislovné kombinace (*snad jako není nutný, aby **ňák jako to ale vono prej** to mělo být v rekonstrukci né*) (ČERMÁK 2008: 67).

Částice tedy mají velkou tendenci ke kombinacím, většinou jde ale o kombinace náhodné. Ustálených víceslovných částic je méně; k nejčastějším (zachyceným v PMK) patří: *a tak, a to, ať už, až tak, co kdyby, čím dál tím, dejme tomu, dokonce i* (ČERMÁK 2008: 68).

3.2 Český národní korpus; korpusy využití v této práci

Český národní korpus (ČNK), jehož součástí je zmiňovaný korpus PMK, je akademický projekt zaměřený na budování rozsáhlého počítačového korpusu češtiny. ČNK obsahuje korpusy synchronní a diachronní. V rámci synchronních korpusů lze vyčlenit korpusy psané a mluvené češtiny; oba typy budou využity v této práci. Jazykový korpus je obecně charakterizován jako „rozsáhlý soubor elektronických textů, cíleně shromážděný jako referenční zdroj pro vědecké studium jazyka a pro zpracování užitečných jazykových nástrojů, který je v jednotném formátu, je lingvisticky označovaný a který lze z hlediska skladby považovat za jistým způsobem vyvážený“ (ŠULC 1999: 11).

Následující údaje jsou převzaty převážně z webové stránky ČNK <http://korpus.cz>. Informace na této stránce jsou průběžně aktualizovány podle úprav v samotných korpusech.

Korpusy SYN2005 a SYN2010 jsou synchronní reprezentativní korpusy současné psané češtiny, obsahující 100 milionů textových slov (tokens). Tvoří je 40 % beletristických textů, 27 % textů odborné literatury a 33 % textů publicistických. Prostřednictvím korpusového manažeru umožňují zjištění základních údajů o zdrojových textech (autor, název, nakladatel, rok vydání apod.). Jsou lemmatizovány a morfologicky označovány.

PMK je synchronní korpus mluvené češtiny, zachycující běžnou denní komunikaci uživatelů jazyka. Mezi lety 1988-1996 bylo v rámci tvorby PMK nahráno celkem 15 710

promluv⁹. Přepis se snažil o zachycení mluveného jazyka co nejvěrněji a nejsrozumitelněji, ne ale dialektologickým způsobem¹⁰. Vybraní mluvčí byli rodilými nebo dlouhodobými obyvateli Prahy, aby bylo vyloučeno vměšování místních dialektů (ŠONKOVÁ 2008: 20). Protože zachycená mluva nebyla nijak omezována, umožňuje tento korpus popis a studium i okrajových jevů jazyka. Umožňuje také zkoumat bližší i vzdálené okolí hledaných výrazů, přesahující hranice vět, což je pro zkoumání částic, které jsou závislé na kontextu, nezbytné.

ORAL2006 a ORAL2008 jsou korpusy mluvené češtiny, které zachycují mluvu výhradně neformálních situací. V základních sociolingvistických kategoriích jsou plně vyvážené. Oba korpusy zachycují jazyk oblastí, kde se užívají česká nářečí v užším smyslu.

⁹ Jako **promluva** se označuje souvislý projev jednoho mluvčího (nepřerušovaný jiným mluvčím) (<http://korpus.cz/pmk.php>).

¹⁰ **Dialektologický přepis** věnuje více pozornosti specifikům konkrétních nářečí, zvláště těm, která si uživatelé uvědomují (především těm, která jsou i fonologicky závažná) (EŠČ 2002: 493).

4. Výzkum a srovnání výskytů vybraných částic v korpusech psané a mluvené češtiny

Pro studium v korpusech byly vybrány výrazy, které jsou v různých mluvnických a slovníkových příručkách ve stejných funkcích klasifikovány různě – jako příslovce nebo jako částice, případně jako spojky (součásti spojkových výrazů) nebo citoslovce. Podle údajů z PMK patří všechny zkoumané výrazy (popřípadě jedna z variant) k nejfrekventovanějším částicím v mluvené češtině, což nahrává hypotéze o široké škále funkcí každého z výrazů. Dostupné popisy zaznamenávají několik různých funkcí, v jejichž vymezení se ale neshodují. Korpusy psané a mluvené češtiny se ukázaly jako dostatečně velký materiálový zdroj pro popis různých dalších funkcí těchto výrazů, které mluvnické nereflektují. Analýza výskytů zaznamenaných v komunikaci může pomoci modifikace, které tyto výrazy do promluvy přinášejí, přiblížit. Vybrané výrazy mají zároveň ve většině případů morfologické varianty. Korpusy a aplikace z jejich dat vycházející umožňují zkoumat varianty podle kontextu i frekvence a poukázat tak na rozdíly v jejich užívání.

Následující tabulka zachycuje údaje potřebné k ověření hypotézy, zda jsou částice vlastní především mluvenému projevu. Uvádím zde proto četnost výskytů daných výrazů a jejich variant v korpusech psaných textů a v korpusu mluvených projevů.

	SYN2005	PMK
jen	197159	137
jenom	34880	1499
ještě	151795	215
eště	1102	1655
právě	54230	647
přece	36592	319
přeci	1161	89
také	126286	65
taky	32341	2426
vůbec	50203	998
vubec	-	179
CELKEM	685749	8229
na ppm	5602	10048

Tabulka 1: Frekvence vybraných výrazů v korpusech psané a mluvené češtiny

Pozn.: Počet pozic v korpusech SYN2005 a PMK je 122419381 a 819267.

Pozn.: Hodnota ppm značí počet výskytů na milion pozic. U korpusu PMK je tato hodnota odvozená z přepočtu na soubor o velikosti milion pozic.

Uvedený přehled hypotézu potvrzuje. Automatické morfologické značkování částic (tag "T.*") se ovšem vyznačuje relativně vysokou nepřesností, proto budou následně vybrané výskyty analyzovány ručně.

V následujících odstavcích bude věnován prostor konfrontaci funkcí vybraných výrazů a jejich morfologických variant, které uvádějí mluvnické popisy, s funkcemi, které tyto výrazy mají v pronesených / napsaných větách zaznamenaných v korpusech. Manuální analýzu všech jednotlivých výskytů výrazů podle jejich funkce v textu ale při práci s velkým reprezentativním korpusem není možné provést. Z dat velkého reprezentativního korpusu SYN2010 jsem proto pro každou variantu nechala vygenerovat třikrát sto náhodných vzorků (kromě varianty *eště*, viz dále). Tuto velikost materiálového zdroje jsem zvolila proto, že umožňuje zachytit velké množství funkcí zkoumaného výrazu a zároveň je ještě možné všechny výskyty zvlášť zhodnotit a manuálně roztřídit. Z každého vzorku jsem tedy manuálně vypsalala typy vět a v případě shody s výskyty v dalších vzorcích jsem zjištěné absolutní frekvence přepočítala na průměr. Protože každý vzorek obsahuje sto výskytů, průměrné hodnoty jsou zároveň průměrným procentním zastoupením daného typu v korpusem.

Při získávání dat z korpusu PMK jsem postupovala obdobně. S ohledem na velikost korpusu a absolutní frekvenci zkoumaných variant, která se pohybovala v řádu desítek, stovek a v několika případech tisíců (viz Tabulka 1), jsem ale vygenerovala pouze jeden vzorek, a to o velikosti 100 výskytů, jako v případě psané češtiny. V druhé části rozboru, věnované studiu situace v mluvené češtině, je tedy procentní zastoupení uvedené v závorkách založeno na absolutní frekvenci v rámci jednoho vzorku.

4.1 Částice *jen / jenom*

Mluvnický a slovníkový popis

MČ 2 označuje *jen* jako částici měrově hodnotící se schopností vyjádřit neúplnou malou míru. Zdvojené částice *jenjen* přiznává naopak aspekt neúplné míry velké (v korpusem má platnost částice *téměř* nebo *už*, tedy časovou). Dále je výraz *jen* hodnocen jako částice prostě zdůrazňovací (*Tady bydlí, pracuje, nakupuje nebo prostě jenom prochází mimořádný počet lidí*), vytýkavě zdůrazňovací, předpokladově hodnotící emocionální (MČ 2 1986: 235). *Jen(om)* je také parataktickým odporovacím výrazem a spojkou hypotaktickou časovou (MČ 2 1986: 226), může se účastnit tvorby spojkových výrazů.

MSČ řadí *jen* mezi částice modální - volní (voluntativní), vyjadřující rozkaz, zákaz nebo dovolení (*Jen si ty peníze nech*) (MSČ 2010: 297). Tento výraz řadí i mezi zájmenná

příslowce (příslowce, která mají zájmenný kořen). Mluvnice také zaznamenává výraz *jen málo*, který řadí mezi příslowce míry (*je jen málo připálený*) (MSČ 2010: 277).

PMČ zaznamenává výraz *jen tak*, který řadí mezi příslowce příčiny. Výraz *jen(om) (aby)* označuje jako spojku. V rámci částic řadí autoři *jen* k částicím vytykáčím (mezi částice restriktivní) (*Z pozvaných k nám přišel jen Martin*). Tato mluvnice řadí *jen* i k modifikačním částicím (*Jak jsem se v ní jen mohl tak mylit!*; *Jen se klidně posad'*). Autoři řadí *jen* rovněž mezi částice přací (*Kdyby tak jen přišel!*) (PMČ 2008: 366).

PSJČ označuje *jen* jako příslowce (PSJČ I 1935-1937: 1207-1208), SSJČ už kromě tohoto zařazení připouští i funkci částice a spojky. V platnosti příslowce *jen / jenom* vyjadřuje nebo zdůrazňuje omezení, vymezení; určuje krajní mez děje nebo zesiluje slovesný děj; ve spojení s infinitivem vyjadřuje velkou možnost děje vyjádřeného inf.; v platnosti spojky časové naznačuje okamžité nastoupení nového děje po ději vyjádřeném slovesem, u něhož stojí. V platnosti částice citově zdůrazňuje jádro výpovědi; s oživením uvozuje výzvu nebo pohrůzku (SSJČ II 1989: 228). SSČ uvádí navíc spojkovou platnost a typem příkladu se shoduje s PMČ (*Jen doběhl do domu, spustil se liják*) (SSČ 2005: 121).

Protože uvedené popisy naznačují, že funkcí tohoto výrazu je hodně, je vhodné se na ně blíže podívat do korpusů. Obě morfologické varianty daného výrazu budou zkoumány zvlášť a jejich ekvivalentní funkce budou spolu s údajem o průměrné frekvenci dané funkce postaveny vedle sebe.

Funkční rozlišení v psané a mluvené češtině

Z korpusového materiálu vyplývá, že zatímco v psaných textech je značně frekventovanější výraz *jen*, v mluvených textech je naopak častější *jenom* (aplikace SYD¹¹ uvádí v psaném jazyce¹² 86,1 % *jen* oproti 13,9 % *jenom* a v mluveném jazyce¹³ 15,5 % *jen* oproti 84,5 % *jenom*).

Jen má v psaném jazyce nejčastěji restriktivní, omezující platnost, signalizuje menší míru. Jde o příslovečnou funkci:

¹¹ <http://syd.korpus.cz/aKSHCe8j.syn>

¹² Aplikace SYD zobrazuje poměr distribuce variant v základních typech textů (v Bonitu atribut *txtypegroup*): beletrii, publicistice a odborné literatuře (údaje pocházejí z korpusu SYN2010). Jako další makroskupina textů je přidána korespondence, která představuje psaný, ovšem neveřejný a neoficiální typ textu, a kterou odráží korpus KSK-Dopisy (<http://syd.korpus.cz/>).

¹³ Prezentované údaje odrážejí stav rozložení variant v korpusech ORAL2006 a ORAL2008 v rámci sociolingvistických kategorií pohlaví a věk. Údaje pro každou skupinu mluvčích se zobrazují, pouze pokud souhrn výskytů všech variant v obou korpusech přesáhne hranici 5 (<http://syd.korpus.cz/>).

- *a to se děje vlastně **jen** v tom našem koutě oceánu¹⁴ (71,3 %) ¹⁵; najednou se mi zdálo, že snad minul **jenom** den (80,3 %)*

Může jít také o omezení v podobě podmínky, vztahující se k celé větě:

- *Svítit můžeme, **jen** když budeme uvnitř chrámu*

Aplikace SYD uvádí na předních místech kolokace, které jsou rovněž typické pro omezující a měrově hodnotící funkci: *už jen / jenom (6533; 1245)¹⁶ a jen / jenom jeden (5924; 1706): Ruce, někdy **už jen** holé kosti ji chytaly za kotníky; mám tam **už jenom** ten srub na druhé straně; nejdřív odešel dozadu **jen jeden**; snad **jenom jeden** z tisíce hochů by se tak čestně a ušlechtilé zachoval.*

Jen / jenom také intenzifikuje sloveso, které následuje; užití tohoto výrazu je zde motivované emocionálně.

- *z nosu mu kapala krev, ale oči **jen** zářily (1,8 %) ¹⁷*

K tomuto typu lze přiřadit i větu *proč jí **jenom** tohle dělá (2 %)*, kde *jenom* nezdůrazňuje pouze sloveso, ale i tázací výraz.

Jenom může zastupovat vypuštěný přísudek:

- *já **jenom**, že... *¹⁸ (já jenom [říkám, poznamenávám,...], že...)*

Jen je v určitých typech vět rovněž částečně ekvivalentní se spojkou *ale*. V první části věty je implikována shoda, *jen* signalizuje neshodu, která bude následovat:

- *bydlí ve stejném domě jako my, **jen** o patro výš (3,2 %) ¹⁹*

Jen ve spojení s účelovou spojkou *aby* intenzifikuje platnost této spojky. Stejně je tomu v případě *jak jen*. *Jen* je zde částicí emocionálně motivovanou, má také intenzifikační odstín.

- *hraběnka obětovala polovinu svého jmění, **jen aby** jej získala nazpět (2 %); strategii je jít v tom tak daleko, **jak to jen** bude možné (3 %)*

¹⁴ Uvedené výskyty představují určité typy reprezentované vygenerovanými větami (částmi vět), nepředstavují ale kvůli omezené velikosti zkoumaných vzorků kompletní výčet všech funkcí, ve kterých se daný výraz může vyskytovat.

¹⁵ Čísla v závorkách za jednotlivými typy vět představují průměr ze tří měření. Každá varianta má průměry z vlastního vzorku, *jen* a *jenom* (stejně jako další varianty zkoumané následně) nejsou směřovány.

¹⁶ Čísla za kolokacemi představují absolutní frekvenci kolokace varianty a daného slova (s maximální vzdáleností dvě pozice) (<http://syd.korpus.cz/>).

¹⁷ Kvůli výraznému frekvenčnímu rozdílu byly přidány další dva vzorky. Průměr (následně převedený na procentní podíl) je tedy vypočítán z hodnot 1, 6, 0, 0, 2.

¹⁸ Hvězdička značí typ věty nebo spojení zachycený pouze sporadicky – hodnota průměru by byla 1.

¹⁹ Kvůli výraznému frekvenčnímu rozdílu byly přidány další dva vzorky. Průměr (následně převedený na procentní podíl) je tedy vypočítán z hodnot 1, 9, 0, 4, 2.

Co se týče víceslovných spojení s komponentem *jen / jenom*, ve zkoumaných vzorcích jsem zaznamenala spojení *přece jen a jen tak*, relativizující platnost následujícího větného členu. *Přece* navíc uvádí aplikace SYD jako druhou nejčastější kolokaci *jen i jenom* v psaném jazyce.

- *posléze přece jen pokračoval* (6,3 %); *ale třeba budu mít v pátek přece jenom kliku* (7,3 %); *nechtěl jsem jen tak bez boje přijít o takové místo* (2,8 %)²⁰; *no, chata se tomu jenom tak říká**

Situaci v mluvené češtině jsem zkoumala pomocí korpusu PMK. Menší rozsah korpusu, a tím i menší počet dokladů zkoumaných výrazů umožňuje studovat větší podíl z celkového počtu výskytů než v korpusech psané češtiny. Stejně jako v korpusu SYN2010 i v PMK se nejčastěji oba výrazy objevují v omezující platnosti:

- *nechat si to všechno projít hlavou a nechtít tedy to řešit jen tím rozvodem* (46 % výskytů *jen*)²¹; *vlastně sem žila jenom s maminkou* (74 % výskytů *jenom*)

Emocionální částice:

- *jen se neboj* (3 %)

Častěji než v psaném jazyce se zde ale objevuje spojení *jen tak* (31 %), PMK navíc zaznamenává rozšířenou variantu *jen tak z fleku*, která se ale využívá sporadicky:

- *tak měli asi, hele, jen tak z fleku štyřicet druhů salámu*

Další zaznamenané víceslovné částice:

- *prostě jen**; *přeci jen**; *jen taktak**; *jen houšť**

Mezi *přece jen a přece jenom* je v PMK značný frekvenční rozdíl – mluvčí preferují spojení *přece jenom*, které PMK zaznamenává 171x, *přece jen* pouze 3x. V korpusu SYN2010 je tomu naopak – obsahuje 7662 výskytů *přece jen* a pouze 1539 výskytů *přece jenom*.

Kontaktní spojení *jen aby* (4 %) má v dokladech z PMK několik funkcí:

- *já jen aby řeč nestála* (*já [to říkám] jen [proto,] aby řeč nestála*)
- *a von jen vlastně aby chodil do práce* („on musí pořád jen chodit do práce“)
- *no jen aby* (pochybnosti mluvčího o platnosti výpovědi, elipsa ze spojení typu *no jen aby [to tak bylo]*)

²⁰ Kvůli výraznému frekvenčnímu rozdílu byly přidány další dva vzorky. Průměr (následně převedený na procentní podíl) je tedy vypočítán z hodnot 3, 6, 0, 2, 3.

²¹ Procentní podíl je vždy vypočítán ze vzorku o velikosti 100 výskytů v PMK, výjimky způsobené menším počtem výskytů některých výrazů jsou uvedeny v poznámkách pod čarou.

V PMK lze také vyzorovat několikamístné kumulace částic, jejichž součástí je zkoumaný výraz:

- **jen tedy hlavně**, aby věděli, kolik hodin ste udělala brigád [...]; nám učitele sice taky psali poznámky, ale **takový jen ty** v nejkrajnějších případech, chch, většinou si s námi věci vyřizovali sami [...].

Shrnutí

Podrobnější studium jazykových dokladů tedy ukazuje už při relativně malém vzorku několik různých funkcí zkoumaných výrazů, z nichž některé se vyskytují jen ve velmi omezeném kontextu (např. *Já jenom, že...*). Některé funkce jsem zaznamenala ekvivalentně u obou výrazů, některé jen u jednoho z nich (příčemž například u výše zmíněného **Já jenom, že** lze nalézt v korpusu SYN2010 ekvivalentní příklad *No, já jen že ses nestavila*, ten ale nebyl v rámci náhodných vzorků vygenerován). Spojení *jak jen* (kontaktní nebo distanční) reflektované PMČ se ukázalo jako vlastní psané češtině (*zasípala tak hlasitě, jak jen to dovoloval její původ* – SYN2010). Lze předpokládat, že studium většího počtu korpusových dokladů by prokázalo další funkce, které může *jen / jenom* v promluvách signalizovat. Při obrovském množství dokladů těchto dvou výrazů ale není možné prostudovat všechny.

4.2 Částice *ještě / eště*

Mluvnický a slovníkový popis

MČ 2 zaznamenává pouze morfologickou variantu *ještě*. Ve svém popisu uvádí tento výraz jako parataktickou spojku vyjadřující stupňovací (gradační) poměr (MČ 2 1986: 225). *Ještě* zařazuje MČ 2 také mezi částice hodnotící, prostě zdůrazňovací (*Praha by měla ještě častěji hostit soubory z českých měst; to si ještě počkáš*) a vytýkavě zdůrazňovací (*Kdo shromáždí alespoň pět diplomů, obdrží k nim ještě upomínkové desky*) (MČ 2 1986: 235-236).

MSČ řadí *ještě* mezi příslovce (MSČ 2010: 275). O variantě *eště* se ale autoři zmiňují jako o jedné z nejfrekventovanějších částic v mluvené češtině (MSČ 2010: 295).

PMČ nezmiňuje *ještě* mezi příklady žádného slovního druhu.

V PSJČ (PSJČ I 1935-1937: 1212) je *ještě* příslovcem, v SSJČ už i částicí (SSJČ II 1989: 232) a v SSČ navíc i citoslovcem (SSČ 2005: 121). Jako příslovce hodnotí SSČ *ještě* tam, kde vyjadřuje trvání, neskončení děje nebo stavu, že určitý děj nebo stav dosud nenastal (*nemůžete s ním mluvit, ještě přednáší; ještě se nevrátil*) a tam, kde vyjadřuje, že nějaká

činnost, nějaké dění, stav pokračuje, stupňuje se apod. (*jdu ještě do mlékárny; přikoupil si ještě metr látky; chceš ještě něco?; u lesa je cesta ještě blátivější*). Jako částice zdůrazňovací je *ještě* v SSČ označováno v případech typu *ještě dnes ti zavolám; ještě ráno jsem s ní mluvil; kniha vyšla ještě téhož roku; ještě tys nám tu chyběl!* a jako citoslovce s významem varování, nelibosti ve větách typu *ještě se ptej!; ještě se nachlad!*. SSJČ reflektuje kromě „varování“ stejné funkce jako SSČ, navíc uvádí „omezení“ (*s tím bych se snad ještě sprátelil, ale...*), nerozlišuje ale příslovečné a částicové funkce a významy.

Funkční rozlišení v psané a mluvené češtině

Z korpusových dat je patrné, že v psaných textech se setkáme výrazně častěji s variantou *ještě*. Aplikace SYD uvádí 99,6 % *ještě* oproti 0,4 % *eště* v psaném jazyce a 27,8 % *ještě* oproti 72,2 % *eště* v jazyce mluveném²². Obě morfologické varianty se pokusím přiblížit v následujícím přehledu. Protože se ale varianta *eště* vyskytuje v psaném textu jen ve zlomku případů, a to téměř výhradně ve stylizaci mluveného jazyka, budu tuto variantu zkoumat pouze v korpusu autentické mluvené češtiny PMK. Pro studium zkoumaného výrazu v korpusu SYN2010 jsem stejně jako v předchozí podkapitole vygenerovala 3 x 100 vzorků, které zachycují následující typy vět.

SYN2010 zaznamenává větné konstrukce, které vyjadřují pokračování, stupňování děje nebo přidání nějaké hodnoty. Zde je *ještě / eště* příslovcem:

- *mám ještě jiné ctnosti* (31 %); *vypadal ještě vyšší* (8 %); *kolik dnů mu ještě zbývá* (2,8 %)²³; *ještě ji zvětšila* (4 %); *na jeho odvrácené straně a ještě na protilehlém břehu**.

V rámci tohoto typu může jít i o opakování nějaké činnosti, která nastala už dříve:

- *neuhodí-li ještě mráz* (3 %)

Ještě / eště + negační ne- / ni- vyjadřuje trvání děje nebo stavu. I zde je *ještě / eště* příslovcem:

- *ty ještě neznáš...*, *ještě nikdy, ještě nikde* (14,3 %); *je ještě příliš mladá* (16 %); *zprvu jsme ještě odolali* (2 %)

K těmto větám by se daly přiřadit konstrukce typu *prozradit to nejhorší ještě dřív než* (4 %); *byla ještě daleko, ještě dlouho* (6 %), které rovněž vyjadřují stav před určitou změnou, zde ale má *ještě* rovněž intenzifikační funkci, což nahrává zařazení mezi částice.

Evaluativní částicovou funkci má *ještě / eště* v těchto případech:

²² <http://syd.korpus.cz/Fz03AEqS.syn>

²³ Kvůli výraznému frekvenčnímu rozdílu byly přidány další dva vzorky. Průměr (následně převedený na procentní podíl) je tedy vypočítán z hodnot 2, 10, 0, 2, 0.

- *musel **ještě** v noci transportovat (4 %); musím to udělat **ještě** dnes v noci (2,7 %); a **ještě** v tomto roce (tj. 1887) Josef Rössler-Ořovský založil první lyžařský spolek (2,5 %); z vás **ještě** jednou něco bude**

PMK rovněž zachycuje *ještě* / *eště* ve funkci naznačení trvání děje / stavu:

- *když to **ještě** nemůžou samy pochopit; tys to **eště** nečetla? (28 %); baroko si můžeš představit, **ještě** je ti to pořád blízký jako civilizačně (26 %)*
- *jak to, špatný. dyť **ještě** nedávno...** (v tomto případě ale následuje opuštění započaté perspektivy a výpověď není dořečena); *pokud' mám vztahy s téma svejma bejvalejma spolužákama ehm, **ještě** z gymplu, tak říkaj [...] (4); na gymplu **eště**, [...] to prostě pro mě zase byly krásný léta*
- *což podle mě v tomto státě **ještě** daleká budoucnost (2 %); **ještě** dřív než**

Pokračování, stupňování stavu / činnosti / vlastnosti:

- *držim palce **ještě** víc (13 %); tak mě to baví **eště** víc (3 %); nevím, co **eště** (5 %)*
- *chodí do zaměstnání a **ještě** se věnuje jiným činnostem (44 %); mladí manželé žijou s rodičema, popřípadě třeba **eště** třeba s dědou (54 %)*

V některých případech je ale v mluvené češtině tematická návaznost slabší. Např. úseku *dyž si **ještě** tak vzpomínám i na to svý dětství...* předchází pokus o obecné shrnutí výstřelků dětí. Tato úvaha asociovala vzpomínku na vlastní dětství, která byla volně připojena pomocí *ještě*.

Opakování děje / stavu:

- *já se vracím **ještě** teda k rodinám*; jesi se todle dá **eště** někdy dohromady**

Faktuální částice s odstínem intenzifikace:

- *nejhorší na tom **eště** bylo,[...] (3 %); říkám to není moje auto a **eště** to někam pošleš (3 %); to je **ještě** dobrej, že to teda vopravdu pozná*; na Vinohradech to **eště** de*; to na manželku si **eště** tak nějak zvýší hlas ale [...]**

Emocionální částice značící úlevu:

- ***eště** že sme nešly do toho knihkupectví* („je dobře, že jsme nešly“)*

PMK obsahuje také promluvy, kde má *ještě* velmi obtížně specifikovatelnou funkci:

- *[...] a přepadla. no, to bylo ale hrozný. no, je blázen. a teď, **ještě** mně, co ste d'ály na tom, proč ste byly na letišti, já to nechápu (nejasnost funkce je zde způsobená ztrátou větné perspektivy)*

- *a to sme ještě dřív mu vodevěřeli jenom do předsíně* (zde *ještě* nezdůrazňuje *dřív*, ale je pozůstatkem větné struktury *ještě [jsme] dřív [dělal to, že...]*)

Shrnutí

Ještě a *eště* jsou varianty nerovnocenné co do typů textů, ve kterých jsou užívány. Zatímco *ještě* se užívá zejména v jazyce psaném, *eště* je dominantní variantou jazyka mluveného.

Na základě studia mluvnických a slovníkových popisů i korpusového materiálu lze uvést, že *ještě* / *eště* v příslovečné funkci má buď význam trvání děje nebo stavu, nebo značí, že určitý předznamenáný děj / stav *ještě* nezačal, nebo mohou vyjadřovat pokračování děje / stavu. Jako částice mohou intenzifikovat, zdůrazňovat, nebo jimi mluvčí nebo autor textu může vyjádřit svůj postoj k ději / stavu popisovanému pronášenou výpovědí, a to jak vztah k němu, tak názor na něj. Domnívám se tedy, že na podkladu zkoumaných vzorků lze zařadit *ještě* / *eště* minimálně ke dvěma typům částic – faktuálním s odstínem intenzifikace (*to je ještě lepší, že to teda vopravdu pozná*) a emocionálním (*eště aby to byla dáma* – v tomto případě je ale vhodné hodnotit *eště aby* jako dohromady jako částicové spojení).

Obtížnost specifikace funkce *ještě* / *eště* v některých promluvách zaznamenaných v mluveném korpusu může být způsobena ztrátou větné perspektivy, promyšlením dalšího úseku promluvy apod. Často se jedná o pomocné, výplňkové slovo.

Ještě / *eště* je také součástí částicových spojení a víceslovných částic. Za všechny připomínám *já nevím co ještě* / *já nevím co eště*. Mluvčí tuto částici užívá na konci výčtu a signalizuje jí nezávažnost toho, o čem mluví, zlehčuje obsah sdělení (*reformy anglického školství neustálý a změny překotný a já nevím co eště* – PMK).

4.3 Částice *právě*

Mluvnický a slovníkový popis

MČ 2 hodnotí *právě* jako částici zdůrazňovací (*Právě v tom je jistota*) (MČ 2 1986: 228). MSC se o *právě* zmiňuje jako o jednom z nejfrekventovanějších nezájmných příslovcí (MSC 2010: 275). PMČ zmiňuje funkci adverbia (*Petr právě přišel*), vytýkací částice (*Právě on mi tady bude chybět!*) a modifikační částice (*Vy se do toho právě nepleťte!*) (PMČ 2008: 363).

PSJČ reflektuje *právě* jako příslovce s významem „zrovna v tu chvíli, teď, nedávno“. Připisuje mu také zdůrazňovací a přitakávací význam a archaický ekvivalent slov „správně, řádně“ (PSJČ IV/1 1941-1943: 1017). SSJČ daný výraz hodnotí také jako adverbium (v časovém určení, zdůrazňovací, se schopností zmírnit zápor, vyjádřit přisvědčení, oprávněnost výroku a s archaickým významem „náležitě, řádně“) (SSJČ IV 1989: 398). SSČ reflektuje *právě* v platnosti příslovce (*právě o tobě mluvíme*) a zdůrazňovací částice (*právě to jsem chtěl*) (SSČ 2005: 305).

Funkční rozlišení v psané a mluvené češtině

V korpusu SYN2010 jsem zaznamenala příslovečný časový význam *právě* („v tom / tomto okamžiku“):

- *právě* zapínal oranžovo-modrou košili (26,3 %); *právě* když tam byla také Nettie (4 %)

3x se ve zkoumaných vzorcích objevila kolokace *právě teď*.

Výraz *právě* má velmi často platnost faktuální částice s funkcí intenzifikace. Níže uvedená spojení by se dala vyjádřit také jako „přesně tohle“, „přesně naopak“, „přesně proto“, „přesně před rokem“, „přesně jako ten druhý“:

- *jako bych musel znovu a znovu prožívat právě tohle!* (58 %); *právě naopak* (2 %); *právě proto* (4 %); *právě před rokem**; *právě jako ten druhý**

Mluvčí / autor textu může pomocí *právě* zdůrazňovat sloveso, výraz sloužící k vytčení ale umisťuje až za toto sloveso, protože sémantika *právě* je v takovýchto kontextech oslabena; tento výraz slouží částečně jako modifikace věty mluvčím. Tato funkce není v mluvnických a slovníkových popisech zachycena:

- *nedochází právě k nějakým nepřátelským výkřikům* (3,7 %)

Ve spojení s negací má *právě* funkci zjemnění následujícího výrazu:

- *není mi právě nejlépe* (2,3 %) (srov. *není mi nejlépe*)

Zkoumaný výraz se vyskytuje rovněž ve spojení *no právě**, které obsahuje elipsu. I zde by se dal výraz *právě* nahradit výrazem *přesně* (*(No) právě / přesně [tak to myslím]*). *No právě* (lze užít i pouze *Právě*) může být díky své větné platnosti citoslovečným výrazem.

PMK dokládá na rozdíl od psaného korpusu menší množství případů faktuálně intenzifikační funkce:

- *právě proto se dějou ty rozvody (5 %); právě tady před tím barákem (14 %); takovým tím nejnepřirozenějším způsobem právě pro filozofii (9 %); to je právě to (5 %)*

PMK ale dokládá velké množství případů užití *právě* jako výrazu s oslabenou faktuelní - intenzifikační funkcí:

- *demokracie je právě zřízení, která [...]* (49 %); *ale právě, než se ty lidi vychovaj,[...]* (4 %); *já jedu na soustředění právě* (4 %); *už právě... z té přírody, že jo, ten chlap má přece jenom [...]* (2 %) (zde oslabují intenzifikaci / vytčení výrazu *z té přírody* tři tečky, respektive pauza v promluvě)

Co se týče víceslovných částic a částicových kumulací, mluvený korpus stejně jako psaný zaznamenává výraz *no právě* (případně *právě, no*):

- *kdyby aspoň někdo byl statečnej, že jo... no právě.* (7 %); *právě no, znáš je, herce**

Shrnutí

Provedený rozbor ukazuje, že výraz *právě* má v psaném textu nejčastěji funkci faktuelní - intenzifikační, přičemž přidání tohoto výrazu do věty vylučuje pochybnosti o její platnosti. V příslovečném časovém významu *právě* znamená, že děj se odehrává (odehrával) v okamžiku, který byl zmíněn dříve. Ve větách typu *právě když...* je časový okamžik specifikován až následně. Význam „náležitě, řádně“ se v současných textech už nevyskytuje, získal proto příznak archaičnosti.

Slabá intenzifikace spojená s modifikací věty mluvčím je nejčastější funkcí výrazu *právě* v mluvené češtině (*demokracie je právě zřízení, která [...]*). Příslovečný časový význam ve zkoumaném vzorku z PMK zaznamenán nebyl.

Víceslovný výraz *no právě*, zaznamenaný v obou typech korpusů, může stát samostatně a mít větnou platnost a funkci souhlasu – pak by se dal zařadit mezi citoslovce: „*Já nemám žádnou osobní ochranu.*“ – „*No právě!*“ – SYN2010.

4.4 Částice *přece / přeci*

Mluvnický a slovníkový popis

MČ 2 zařazuje *přece* mezi spojky homonymní s jiným slovním druhem, přičemž uvádí, že výchozím slovním druhem jsou většinou příslovce (MČ 2 1986: 221). V rámci částic řadí MČ 2 tento výraz do skupiny částic apelových (viz dříve, kapitola Částice

modální) s distinktivním rysem odporování jinému tvrzení. Zde uvádí autoři příklad *Přece o tom vědí* (MČ 2 1986: 232).

MSČ řadí *přece* k částicím hodnotícím (evaluativním) (MSČ 2010: 297).

PMČ zařazuje *přece* do velmi obecně vymezené kategorie částic modifikačních (viz dříve, podkapitola Částice modifikační) (PMČ 2008: 363). Reflektuje také parataktickou spojku *a přece* jako výraz vyjadřující odporovací vztah mezi větami nebo větnými členy (PMČ 2008: 352).

V PSJČ je výraz *přece / přeci* hodnocen jako příslovce („vyjadřuje zesílené odporování ději dříve řečenému“ (PSJČ IV/2 1944-48: 35)). Slovník zmiňuje také spojení *přece jenom* a schopnost výrazu *přece* vytýkat tvrzení. SSJČ zařazuje *přece / přeci* mezi spojky nebo částice (zesílený odpor, zdůraznění platnosti tvrzení, vytčení tvrzení) a citoslovce (doprovází výzvu, rozkaz, otázku) (SSJČ IV 1989: 184). SSČ zaznamenává odporovací souřadnou spojku *a přece* s významem „přesto“ a citovou částicí *přece* s významem „vždyt“ (SSČ 2005: 320).

Funkční rozlišení v psané a mluvené češtině

Přece a *přeci* nejsou frekvenčně rovnocennými morfologickými variantami. Autoři psaného textu i mluvčí preferují variantu *přece*. Aplikace SYD zaznamenává v oblasti psaného jazyka 96,6 % výskytů *přece* oproti 3,4 % *přeci* a v mluveném jazyce 72,7 % *přece* oproti 27,3 % *přeci*.²⁴

Ve třech vzorcích po 100 výskytech vygenerovaných z korpusu SYN2010 jsem zaznamenala následující funkce zkoumaných variant:

Přece / přeci je v psané češtině nejčastěji výrazem, kterým mluvčí do výpovědi přidává svůj postoj – zdůrazňuje platnost vlastní výpovědi, popřípadě se také vymezuje vůči předchozímu tvrzení jiného mluvčího. V těchto typech vět je zkoumaný výraz hodnotící částicí významově ekvivalentní s výrazem „vždyt“:

- *přesně takhle přece vznikl mýtus sám* (69,3 %); vy *přeci žádného Boha nemáte* (49,3 %)

Ve spojení s významově ekvivalentními výrazy *ale* a *vždyt'* vyjadřuje *přece* zesílenou námitku vůči předcházejícímu tvrzení:

- *to je přece ale škoda!**; *ale vždyt' přece zrovna odešel**

²⁴ <http://syd.korpus.cz/NiYt5Ay1.syn>

Spojení *přece jen(om)* / *přeci jen(om)* naznačuje změnu určitého stavu oproti stavu předcházejícímu. Ve třetím typu, který byl mezi zkoumanými vzorky zaznamenán pouze jednou, je *jen(om)* vypuštěno, význam je ale stejný jako u předchozích dvou typů:

- *ale pak se mi to přece jen nějak nezdálo* (24,7 %); *něco už jsem přeci jen vypil* (49 %); *spíš ho to zase povzbudí k víře, že by přece mohl dosáhnout naprostého vítězství**

A přece / a přeci je spojovacím výrazem s odporovací funkcí:

- *postavy lidské a přece bestiální* (4,6 %) ²⁵; *nikdo je nezná a přeci jsou odsuzováni* (2,5 %)

I PMK reflektuje už v PSJČ zaznamenané spojení *přece jen(om)* / *přeci jen(om)*. V mluveném jazyce se vyskytuje častěji než v psaném, má zde ale často oslabenou významovou složku nebo je užíváno v odlišném významu než v psané komunikaci:

- *dneska spíš na to dítě není takový čas a přece jenom, ty děti spíš žijou tak ňák jako v lese dříví* (53 % výskytů *přece*); *ale u nás asi ta diferenciacce přeci jenom je* (58,4 % výskytů *přeci*) ²⁶

Častá je v mluveném jazyce hodnotící funkce:

- *já s nim přece nemluvim dneska* (44 %); *to přece ale není každé rok**; *já to odpoledne přeci musím mít volný, abych si mohla sednout a učit se* (41,6 %)

Přece vystupuje v mluvených projevech často jako sémanticky oslabený výraz. V jedné výpovědi bývá užito i několikrát:

- *dyť to přece jako... ho musí naplňovat nějakým pocitem že přece jenom jako to stálo za to*

Na příkladu *přece* a materiálu z PMK lze doložit tendenci částic ke kumulacím, a to kontaktním i distančním:

- *tak prostě, přece jenom ten chlap je na tom líp; ty školy sou přece jenom patrně na jiné úrovni; co blbneš jako, přece normálně nebudeš kecat jako; Hamburg má přece jenom to centrum bez tý dopravy, přece jenom, a tó... - . no, ale je to dost daleko.*

Shrnutí

Užitím *přece / přeci* mluvčí přidává do věty své hodnocení, kterým zdůrazňuje platnost obsahu své výpovědi, případně se zároveň vymezuje proti platnosti obsahu výpovědi někoho

²⁵ Kvůli výraznému frekvenčnímu rozdílu byly přidány další dva vzorky. Průměr (následně převedený na procentní podíl) je tedy vypočítán z hodnot 9, 6, 0, 4, 4.

²⁶ PMK zaznamenává pouze 89 výskytů výrazu *přeci*, procentní podíl je tedy vypočítán z této hodnoty.

jiného, pronesené bezprostředně před výpovědí s *přece*. Tato funkce může být ještě posílena spojením *přece* s významově velmi podobnými výrazy (*vždyť přece, přece ale*).

Oba využití korpusy ukazují, že v češtině je velmi frekventovaná víceslovná částice *přece jen(om) / přeci jen(om)*, která se v mluvené češtině nezdá být neobvyklá objevuje i několikrát v jedné výpovědi jako významově oslabený výraz (*dyž ji budu tak srovnávat, [...], tak si myslím, že ty školy sou přece jenom patrně na jiné úrovni a v jiné rovině, už jenom díky tomu, že přece jenom dneska je trošku jiná doba, že jo [...] - PMK*). I *přece* je často užíváno jako sémanticky téměř vyprázdněný výraz, který mluvčí často pojí s dalšími, obdobně vyprázdněnými částicemi (*co blbneš jako, přece normálně nebudeš kecat jako - PMK*).

Studiem korpusových dokladů byla rovněž prokázána účast zkoumaného výrazu na tvorbě spojkových výrazů (*k pohromě, která dopadla na všechny, a přece nezanechala po sobě nejmenší stopy - SYN2010*).

4.5 Částice *také / taky*

Mluvnický a slovníkový popis

Výraz *také / taky* je v MČ 2 označen jako částice vytýkavě zdůrazňovací (*Také pro letošní rok se očekává dobrá úroda*) (MČ 2 1986: 236). Autoři tento výraz zařazují i mezi spojovací výrazy parataktické (MČ 2 1986: 225). Odporovací vztah vyjadřuje výraz *ne – ale také ne*. Příčinný a důvodový vztah vyjadřuje *však také*. Příčinný vztah vyjadřuje *ale také* jako spojka hypotaktická (MČ 2 1986: 226).

MSČ uvádí *také / taky* mezi zájmennými příslovci (MSČ 2010: 275) i částicemi (MSČ 2010: 295).

PMČ uvádí *také / taky* jako příklad adverbia (*Přišel tam také*), vytýkací částice (*Do konkursu se přihlásila také Pavla Nováčková*) a modifikační částice (*Ty seš mi taky kousek!*) (PMČ 2008: 361).

PSJČ hodnotí *také / taky* jako příslovce vyjadřující totožnost a dodávající tvrzení odůvodněnost (PSJČ VI 1951-1953: 23). SSJČ se rovněž přiklání k zařazení mezi příslovce (přiřazuje se zdůrazněním větný člen stejné platnosti; dodává tvrzení samozřejmosti, odůvodněnosti; vyjadřuje velkou míru) (SSJČ VI 1989: 108-109). SSČ zachycuje *také / taky* jako příslovce s významem „též, rovněž“. Reflektuje i *také / taky* ve funkci citové částice, a to buď vytýkací (*také on se toho zúčastnil*) nebo zdůrazňovací (*co má taky dělat?; to je taky nápad!*) (v PMČ modifikační, viz výše) (SSČ 2005: 442).

Funkční rozlišení v psané a mluvené češtině

Co se týče frekvenčních rozdílů v distribuci variant, psaných textech dominuje varianta *také*. Aplikace SYD uvádí 79,9 % výskytů *také* v psaných textech oproti 20,1 % *taky*. V mluveném jazyce se užívá téměř výhradně *taky* (99,9 %) ²⁷. Následující přehled je zaměřen na bližší studium obou variant v korpusech psané a mluvené češtiny:

SYN2010 zaznamenává *také / taky* ve funkci přiřazování jádra výpovědi nebo vytčení platnosti připojeného jádra. Jedná se o nejčastější funkci tohoto výrazu, který je v těchto případech příslovcem:

- *v dopise byly pravopisné chyby a také písmo bylo docela jiné než Rikitanovo (88 %); máte doma taky dceru, ne? (84,7 %)*

Také / taky má dále funkci zdůraznění, vytčení následujícího větného členu. V těchto případech je zkoumaný výraz expresivní částicí, která má funkci shrnutí předchozího sdělení:

- *a proto také závěr verše na sebe strhává pozornost (3 %); chtěla si totiž uchovat štíhlou linii, proto taky dvakrát týdně chodila do ženského tělocviku (3 %); odtud také pramení jeho nadřazený postoj*; taky dobře**

Také / taky má i faktuelní částicovou funkci (vyjadřuje vztah mluvčího ke skutečnosti vyjádřené výpovědí z hlediska stupně její platnosti):

- *taky jsem si mohl uvědomit, že tak to muselo nevyhnutelně dopadnout (6 %); anebo taky ne*; kam taky v Basře jinam*; tak to s nimi také nemusí dobře dopadnout**

SYN2010 zaznamenává rovněž částicová spojení, které tvoří *také / taky*:

- *však taky*; jak by také ne*; jak by taky ne**

Korpus psané češtiny zaznamenává i spojkový výraz *nejen – ale také*:

- *nejen pohnutou minulost, ale také báječnou perspektivu (4 %)*

PMK rovněž zaznamenává příslovečnou funkci přiřazování a ztotožnění:

- *a pak si také myslím, ... (60 % výskytů také²⁸) („myslím si něco a ještě něco jiného“); navíc taky vzhledem k finanční situaci (67 % výskytů taky)*

Funkce přiřazení výpovědního jádra je v mluveném jazyce někdy znejistěná stavbou výpovědi:

²⁷ <http://syd.korpus.cz/Fz03AEqS.syn>

²⁸ PMK zaznamenává pouze 65 výskytů výrazu *přeci*, procentní podíl je tedy vypočítán z této hodnoty.

- *tam sme byli pár lidí v kině, no a teď tam moc nejedíme, taky to video trošku,...* („nejedíme tam, protože máme video“)

Expresivní částice:

- *a v důsledku toho také se příliš brzo rozcházej (14 %); kerý chtěj, abysme tu práci udělali, tak se k nám podle toho taky chovaj**; celkem mohou být a myslim, že také většinou sou odměňováni stejně*; nemůže a taky nemá stejnou kvalitu*; taky že je náročnější*; to je taky takovej průšvih* (nejde o přiřazení dalšího průšvihů, taky zde zdůrazňuje jeho závažnost)

Také / taky mluvčí užívají ale i pro zeslabení platnosti sdělení. Tato funkce je velmi častá v případě *taky*:

- *hledají nějaký únik, což můžou být také třeba drogy, že jo*
- *a hlavně je na ni hleděno právě pro to její poslání, že vona taky není jistá (25 %)*

Shrnutí

U výrazu *také / taky* v psaných textech dominuje funkce přiřazení výpovědního jádra. V mluveném korpusu je situace do jisté míry odlišná; frekvenční distribuce *také / taky* ve funkci přiřazení je nižší než v psaném jazyce, vyšší je naopak podíl částicových funkcí. I jejich škála je širší než v jazyce psaném. Mluvčí dává částicovými funkcemi *také / taky* najevo svůj postoj k výpovědi, přičemž nejde o pouhé vytčení větného členu. Pomocí *také / taky* může autor textu zdůraznit, že resumuje předchozí část textu (*a v důsledku toho také se příliš brzo rozcházej*) zdůraznit platnost svého tvrzení (*nemůže a taky nemá stejnou kvalitu*) nebo naopak jeho platnost oslabit, zrelativizovat (*hledají nějaký únik, což můžou být také třeba drogy, že jo*).

4.6 Částice *vůbec / vubec*

Mluvnický a slovníkový popis

MČ 2 zařazuje výraz *vůbec* mezi vytýkavá příslovce (*Vůbec si ho nevšimli*) (MČ 2 1986: 193) a částice měrově hodnotící (*Zima nebude zdaleka vůbec nudná*) (MČ 2 1986: 235). V uvedených příkladech však sémantický rozdíl mezi vytýkavým příslovcem a částicí měrově hodnotící není patrný. Mluvnice připouští i zařazení mezi částice zdůrazňovací (*Patří k našim nejlepším obráncům vůbec*) (MČ 2 1986: 235).

PMČ řadí *vůbec* mezi příslovce způsobu vyjadřující míru (intenzitu) (PMČ 2008: 338) stejně jako MSČ, která ale navíc v rámci částic řadí *vůbec* do třídy postojové (modální) – faktuální (veritativní) vyjadřující zpřesnění či potvrzení (*Jsou to moji přátelé a vůbec dobří lidé*) a mezi částice postojové (modální) – výrazové (expresivní) vyjadřující zaujetí (*Ta kniha je vůbec velmi dobrá*) (MSČ 2010: 296-297).

PSJČ označuje *vůbec* jako příslovce s významy „obecně“, „úplně, naprosto“ a funkcemi „vyjádření nelibosti“, „zesílení“ (PSJČ VI 1951-1953:1255). SSJČ uvádí, že tento výraz může být příslovcem nebo částicí, u jednotlivých významů a funkcí však slovní druh nerozlišuje (vyjádření všeobecné platnosti výrazu, zesílení záporu, nelibost, „obecně“, „v podstatě“, „ostatně“) (SSJČ VII 1989: 184), SSČ připouští pouze zařazení mezi částice zdůrazňovací, vyjadřující „naprostou, všeobecnou platnost“ nebo v otázce vyjadřující „úplnou neznalost okolností, důvodů apod. (často odmítavě)“ (SSČ 2005: 503).

Vubec je varianta s redukovanou výslovností, zaznamenaná z tohoto důvodu pouze v korpusech mluvené češtiny. Aplikace SYD uvádí, že *vubec* se v mluveném jazyce vyskytuje v 1,8 % případů²⁹.

Funkční rozlišení v psané a mluvené češtině

Ve třech náhodných vzorcích o 100 výskytech vygenerovaných z korpusu SYN2010 jsem zaznamenala následující typy funkcí *vůbec*:

Vůbec vyjadřuje nejčastěji všeobecnou platnost. Ve spojení se slovesem s negační předponou *ne-* nebo se záporným zájmenem, případně zájmenným příslovcem *vůbec* navíc zesiluje negaci. Zkoumaný výraz zde má intenzifikační funkci:

- *mnoho dřevin se totiž na běžném trhu vůbec neobjevuje* (54,3 %); *vůbec nikdo, vůbec nic, vůbec žádný* (5 %); *s velkým zpožděním anebo vůbec* (2,5 %); *a už vůbec ne**

V posledním příkladu zbylo ze spojení *vůbec ne* pouhé *vůbec*, přesto zůstala sémantika výrazu stejná.

Význam všeobecné platnosti může *vůbec* nést i v kladných větných strukturách:

- *obstatal víc peněz, než budu vůbec kdy potřebovat*

Vůbec také značí potvrzení spojené s identifikací v rámci nadřazeného pojmu, ale také s jistým zevšeobecněním, volbou sémanticky širšího předmětu komunikace:

- *třeba do utírání prachu a vůbec do uklízení* (5 %); *aby mohl hasit požáry a tak vůbec, že?**

²⁹ <http://syd.korpus.cz/AT729rq2.syn>

V prvním příkladu je činnost jmenovaná v první větě zahrnuta do obecněji pojmenované činnosti následující za *vůbec*. V druhém příkladu není sémanticky širší pojem vyjádřen, je ale implikován. V obou větných strukturách má *vůbec* funkci faktuelní částice.

Vůbec ve spojení s neurčitým zájmenem implikuje negační platnost výroku. Implikovaný význam spojení *nedovedu si představit, že by o něm v Anglii vůbec někdo slyšel* (3,5 %) je tedy „nikdo o něm (patrně) neslyšel“.

Vůbec se také vyskytuje ve funkci expresivní částice:

- *je vůbec zázrak* (5 %); *patří k vůbec nejpostiženějším* (5 %) (konstrukce typu *vůbec* + 3. stupeň přídavného jména); *v České republice je UK jednou z nejrespektovanějších organizací vůbec* (5,3 %)

U otázek typu *půjde to vůbec?* značí *vůbec* pochyby mluvčího o platnosti obsahu výpovědi. Pochyby mluvčího naznačuje *vůbec* i ve větných strukturách typu *co si vůbec myslela?, jak jinak by vůbec mohl projít hlavní branou* (19,3 %). Formulace SSČ „úplná neznalost okolností, důvodů“ (SSČ 2005: 503) neplatí absolutně, například v prvním případě jde o údiv motivovaný odmítavým postojem pramenícím naopak ze znalosti okolností.

Ve větných strukturách typu [...] *A vůbec, se Sandie se všechny rozloučily už včera večer* se autor textu pomocí *a vůbec* vymezuje vůči obsahu předchozí výpovědi, pronesené jiným mluvčím. Zde je *vůbec* expresivní částicí.

PMK také zaznamenává intenzifikační funkci *vůbec*:

- *vůbec jako sem necejtla* (47 %); *vůbec nic* (13 %); *málo nebo vůbec ne* (4 %); *že by to ten jejich vztah upevnilo, no vůbec**; *vůbec jako za měsíc ani jednou**

Mnohdy je přitom slovosled jiný než v psaném jazyce, objevuje se například postavení *vůbec*, které by v souladu se sémantikou sdělení mělo být v kontaktním postavení s přísudkem, až na konci úseku promluvy:

- *"no, že eště neznáme tvýho muže vůbec."*

PMK rovněž zachycuje implikaci negačního významu sdělení pomocí *vůbec* a neurčitého zájmeného příslovce. Výpověď *aby tam zaparkoval vůbec někde* je tedy významově ekvivalentní s výše zmíněnou výpovědí z korpusu SYN2010 *nedovedu si představit, že by o něm v Anglii vůbec někdo slyšel*. Užitím této výpovědní struktury mluvčí / autor textu zmírňuje význam věty (srov. implikovaný význam „nikde tam nezaparkuje“).

PMK stejně jako SYN2010 zaznamenává i *vůbec* ve funkci faktuelní částice (24 %):

- *vůbec tedy v tom školství; se k tobě chovali i trošku jinak a vůbec, ...*

PMK zaznamenává rovněž doklady *vůbec* ve funkci expresivní částice:

- *kolik **vůbec** lidí v Československu bylo schopno (6 %); to je snad **vůbec** nesložitější problém**

V některých korpusových dokladech je funkce zkoumaného výrazu specifikovatelná kvůli neucelenosti větné perspektivy jen velmi obtížně, lze pouze konstatovat, že vykazuje znaky částicové modifikace věty:

- *a voni nám právě říkali, že třeba to **vůbec** jako takhle*

Vůbec se může v jednom krátkém úseku promluvy jediného mluvčího hromadit (zejména pokud je užito jako sémanticky značně vyprázdňené výplňkové slovo):

- *Roman třeba má paní učitelku, která **vůbec** na matematiku, který **vůbec** nerozumí, **vůbec** a myslím si, že celá třída [...] no tak, to jako **vůbec** vopravdu, jako ta je vopravdu nenaučí.*

Jak bylo naznačeno výše, PMK rovněž zaznamenává v celém korpusu 179 výskytů varianty *vubec*, která se od *vůbec* liší pouze redukovanou výslovností, nikoli funkčními vlastnostmi:

- *a co mi nejvíc **vubec** vadí a co vadilo mojí mamince teda, tak dycky jako prostě se strašně zlobila [...].*

Shrnutí

Z hlediska slovnědruhového zařazení je při studiu mluvnických a slovníkových popisů různě hodnocena intenzifikační funkce *vůbec*. O problematičnosti oddělování měrových příslovcí a intenzifikačních částic bylo pojednáno výše v kapitole Částice a příslovce; v případě částice *vůbec* se přikláním k pojetí SSČ a FSMČ, založeném na ručním morfologickém označkování korpusu PMK. Oba popisy hodnotí *vůbec* výhradně jako částici. Domnívám se, že příklady typu *mnoho dřevin se totiž na běžném trhu **vůbec** neobjevuje* dokládají částicovou platnost zkoumaného výrazu – *vůbec* je zde pouhým subjektivně motivovaným zdůrazněním skutečnosti, která je ve větě už obsažena (srov. *mnoho dřevin se totiž na běžném trhu neobjevuje*).

Na základě provedeného rozboru je možné zařadit *vůbec* ke třem typům částic – modálním – faktuálním (*třeba do utírání prachu a **vůbec** do uklízení*), expresivním (*kolik **vůbec** lidí v Československu bylo schopno*) a intenzifikačním (***vůbec** žádná morálka*). V mluveném jazyce se také *vůbec* / *vubec* často vyskytuje jako značně sémanticky

vyprázdněný výraz, „výplňkové“ slovo (např. v částicovém spojení *to jako vůbec vpravdu*, viz výše).

Co se týče víceslovných částic zachycených v mluvnících a slovnících, intenzifikační spojení *ba vůbec*, reflektované MČ 2, je v korpusech SYN2005 i SYN2010 okrajové (*na nic jsem se neptal – ba vůbec mě nenapadlo se na něco vyptávat* – v korpusu SYN2010 7x), ve zkoumaných vzorcích vygenerováno nebylo. Jak bylo ale doloženo na materiálu z PMK, částice *vůbec* má tendenci ke kumulacím (*to já vůbec třeba neznám*).

4.7 Shrnutí poznatků z výzkumu

Na konkrétním jazykovém materiálu z několika různých rozsáhlých jazykových korpusů se podařilo ukázat, že polysémní výrazy *jen, jenom, ještě, eště, právě, přece, přeci, také, taky, vůbec*, řazené v mluvnických a slovníkových popisech také (nebo výhradně) mezi částice, jsou vlastní především mluvenému projevu – ukazuje to přepočtení na milion pozic v Tabulce 1 a údaje z aplikace SYD, uvedené v každé z podkapitol.

I při vytváření makroskupin funkcí / významů částic se jejich škála u zkoumaných výrazů při podrobnějším studiu korpusových dokladů ukázala jako pestřejší, než je uváděno ve slovnících a mluvnících.

Z frekvenčních rozdílů mezi jednotlivými variantami ve stejné funkci lze jmenovat spojení *přece jen* a *přece jenom*, z nichž první je výrazně častější v psané češtině - SYN2010 obsahuje 7662 výskytů *přece jen* a pouze 1539 výskytů *přece jenom*. Účastníci mluvené komunikace ale preferují spojení *přece jenom*, které PMK zaznamenává 171x, *přece jen* pouze 3x.

Prokázány byly také funkční rozdíly zkoumaných výrazů v psané a mluvené češtině (výrazný je především rozdíl mezi vysokou frekventovaností uvedených částic jako sémanticky oslabených výrazů v mluvené češtině oproti okrajovému zastoupení v češtině psané; srov. dominantní oslabenou faktuelní - intenzifikační funkci *právě* v mluvené češtině, reprezentovanou nejčastěji typem *demokracie je právě zřízení, která [...]*).

PMK také ukazuje „nasyčenost“ mluvených textů částicemi (*potkám denně další milion lidí, jako ale, který prostě jen tak potkávám; no třeba ty kozmetičky, že jo, takle ty*). Obecně lze říci, že právě zmíněné časté kumulace částic a jejich užívání jako sémanticky oslabených nebo vyprázdněných výrazů jsou charakteristické rysy užívání částic v mluvené češtině. V psaném jazyce bývají funkce částic jednoznačnější a částice jsou snáze zařaditelné k některému z typů.

Závěr

Cílem této práce bylo srovnání dosavadního popisu částic v mluvnických a slovníkových popisech češtiny, které má sloužit jako podklad pro srovnání se zjištěnými funkcemi a významy částic, zachycené Českým národním korpusem. Korpusový popis má přispět k přehledu aktuálního obrazu částic v češtině, k čemuž kromě korpusové sondy pomohly i příručky z ČNK vycházející (MSČ a FSMČ).

Jako vstup do problematiky slouží v první části této práce obecné vymezení částic za pomoci srovnání s jinými, funkčně blízkými slovními druhy, příslovci a citoslovci. Odlišení od příslovcí a citoslovcí je důležité pro další zkoumání částic v konkrétních kontextech; v mluvnicích i slovnících byly některé z výrazů často klasifikovány různě (viz kapitola Výzkum a srovnání výskytů vybraných částic v korpusech psané a mluvené češtiny).

Druhá kapitola podává přehled a konfrontaci klasifikace částic ve vybraných mluvnicích češtiny – MČ 2, PMČ a MSČ. Srovnání ukázalo různá východiska klasifikace částic ve zkoumaných mluvnicích i různý přístup k jednotlivým kritériím z hlediska důležitosti. Vymezování některých kategorií je ojedinělé – např. částic pracích a modifikačních v PMČ a přičleňování větných adverbii tamtéž.

Práce dále pokračuje praktickou částí – porovnáním poznatků zjištěných v jednotlivých mluvnicích s autentickým stavem jazyka, který zachycují korpusy psané a mluvené češtiny. Po přehledu klasifikace zkoumaného výrazu (případně morfologických variant) od nejdříve vydaného PSJČ až po nejnovější MSČ následuje v každé podkapitole studium frekvence výskytů vybraných výrazů a jejich klasifikace s ohledem na kontext a funkce v konkrétních promluvách. Zejména mluvený jazyk se ukázal jako bohatý zdroj nových, dosud nepopsaných a často i obtížně popsatečných funkcí částic.

Několik vybraných výrazů je studováno ve všech svých funkcích, doložených ve vygenerovaných vzorcích, tedy i v těch nečasticových. Na pozadí doložených příkladů a komentáře k funkcím v jednotlivých typech větných struktur a výpovědí pak vystávají specificky časticové funkce zkoumaných výrazů. Pro studium v korpusech byly vybrány výrazy, které nebyly primárně částicemi; všem přiznávají mluvnické a slovníkové popisy rovněž funkce jiných slovních druhů. Přejít mezi funkcemi zkoumaných výrazů však není ostrý, a proto je někdy obtížné jednoznačně říci, zda je v konkrétní roli daný výraz částicí nebo např. příslovcem.

Ze zkoumání konkrétních textů vyplývá rozdílnost v užívání částic v psaném a mluveném jazyce. Zatímco v psaných textech jde o málo užívané výrazy, jejichž funkci

modifikace textu mluvčím přebírají ostatní výrazové prostředky, v mluvených projevech se zejména díky spontánnosti mluvy jedná o velmi často užívané prostředky, které se v promluvách kumulují a mnohdy v úseku textu početně převažují nad ostatními slovními druhy. Častá tendence částic ke kumulaci byla ukázána na materiálu z mluveného korpusu PMK jak odkazem na článek Františka Čermáka *Partikule, jejich syntagmatika a kumulace v mluvené češtině*, tak doklady uvedenými v poslední kapitole. Tato část zkoumání přinesla poznatek, že velké množství částic je víceslovných, a s ohledem na tento fakt by také měly být hodnoceny. Konkrétní víceslovné částice nelze v úplnosti vyjmenovat; značná část z nich je tvořena přímo při tvorbě textů. Některé jsou ovšem ustálené, lexikalizované, a jako takové jsou součástí langue. Lze tedy rozeznávat částicové kumulace dvojího druhu. Kombinace, které se vyskytnou v jednom textu, v tvorbě nebo řeči jednoho autora apod. spolu mohou tvořit víceslovné spojení, které má jako celek určitou funkci / význam. O víceslovných částicích jako součásti langue lze ale mluvit pouze tehdy, když se daná kumulace vyskytuje pravidelně, často, jako ustálené spojení - tyto částice by měly být zkoumány a popisovány jako víceslovné. Zde se ukazuje nezastupitelná úloha mluvených korpusů – zachycují autentickou mluvenou řeč, která je dokladem velkého množství dosud nepopsaných částic. Mluvnické a slovníkové popisy vycházely převážně ze zkoumání textů psaných, ve kterých, jak už bylo zmíněno, mají částice okrajové postavení.

Výzkum dále ukázal obtížnost zařazení částic do kategorií. Velké množství částic totiž nenese pouze jeden distinktivní rys, ale kombinuje v sobě několik funkcí, které jsou v různých kontextech patrné v různé míře (např. *vůbec* může být podle korpusového vzorku částicí modální – faktuální, expresivní a intenzifikační, v jazyce lze ale předpokládat výskyt i dalších částicových funkcí tohoto výrazu, a to zachycených v neprozkoumané části korpusu nebo dosud nepopsaných). Je proto nutné brát v ýčet částic u jednotlivých kategorií popsanych mluvnicemi jako orientační. Při klasifikaci jednotlivých výrazů na základě jejich funkce / významu je také účelné pracovat s makroskupinami. Vymezování stále podrobnějších skupin je kvůli znepréhlednění popisu nežádoucí.

Z provedeného rozboru a dosavadní sumarizace výsledků vyplývá, že počet částic není uzavřený. K částicím neustále přecházejí slova patřící primárně k jiným slovním druhům; zdrojem tohoto pohybu je především mluvený jazyk. Stále aktuálnější popisy částic jsou tedy otevřenou otázkou do budoucna. Dynamika pohybu od jiných slovních druhů směrem k částicím, přibývání jejich počtu a obměny aktuálně užívaných částic mohou být bohatým zdrojem dalších výzkumů.

Seznam použité literatury

- CVRČEK, V. *Mluvnice současné češtiny*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1743-5.
- CVRČEK, V.; KOVÁŘÍKOVÁ, D.: Možnosti a meze korpusové lingvistiky. *Naše řeč*. 2011, č. 3.
- ČECHOVÁ, M. *Čeština, řeč a jazyk*. Vyd. 2., přepracované. Praha: ISV, 2000. ISBN 80-858-6657-9.
- ČECHOVÁ, M.; KRČMOVÁ, M.; MINÁŘOVÁ, E. *Současná stylistika*. Vyd. 1. Praha: NLN, 2008. ISBN 978-807-1069-614.
- ČERMÁK, F.: *Frekvenční slovník mluvené češtiny*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-264-1425-0.
- ČERMÁK, F. Jazykový korpus: Prostředek a zdroj poznání. *Slovo a slovesnost*. 1995, č. 2.
- ČERMÁK, F.: *Korpus, informace a lingvistika*. Dostupný z: <http://www.korpus.cz>.
- ČERMÁK, F. Partikule - jejich syntagmatika a kumulace v mluvené češtině. In: *Čeština v mluveném korpusu*. Ed. M. Kopřivová, M. Waclawičová, M. Praha: NLN / ÚČNK, 2008. Studie z korpusové lingvistiky, sv. 7.
- ČERMÁK, F.; SGALL, P. Výzkum mluvené češtiny: jeho situace a potřeby. *Slovo a slovesnost*. 1997, č. 1.
- Český národní korpus*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2001. Dostupný z: <http://korpus.cz>
- Český národní korpus - PMK*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2001. Dostupný z: <http://www.korpus.cz>.
- Český národní korpus - SYN2005*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2005. Dostupný z: <http://www.korpus.cz>.
- Český národní korpus - SYN2010*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2010. Dostupný z: <http://www.korpus.cz>.
- Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN, 2002. ISBN 80-710-6484-X.
- HOFFMANNOVÁ, J.; MIKULOVÁ, M. Korpusy mluvené češtiny a možnosti jejich využití pro poznání rozdílných „světů“ mluvnosti a psanosti. In: *Korpusová lingvistika Praha 2011 2: Výzkum a výstavba korpusů*. Ed. F. Čermák. Praha: NLN / ÚČNK, 2011. Studie z korpusové lingvistiky, sv. 15.
- HAVRÁNEK, B.; JEDLIČKA, A. *Česká mluvnice*. Vyd. 6. Praha: SPN, 1988.

- Korpusová lingvistika: stav a modelové přístupy*. Ed. F. Čermák, R. Blatná. Praha: NLN, 2006. Studie z korpusové lingvistiky, sv. 1. ISBN 80-710-6861-6.
- Mluvnice češtiny 2: Tvarosloví*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1986.
- MÜLLEROVÁ, O. Ke vztahu mluveného a psaného textu: srovnání mluveného a psaného vypravování. *Slovo a slovesnost*. 1989, č. 3.
- MÜLLEROVÁ, O. *Mluvený text a jeho syntaktická výstavba*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1994. ISBN 80-200-0489-0.
- Průruční mluvnice češtiny*. Vyd 2., opr. Praha: NLN, 2008. ISBN 978-807-1069-805.
- Průruční slovník jazyka českého*. Vyd. 1. Praha: Státní nakladatelství: Školní nakladatelství: SPN, 1935-1957. 9. sv.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost: s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky*. Vyd. 4. Praha: Academia, 2005. ISBN 80-200-1347-4.
- Slovník spisovného jazyka českého*. Vyd. 2. Praha: Academia, 1989. 8 sv.
- SyD: Korpusový průzkum variant. *Český národní korpus* [online]. 2011. Dostupné z: <http://syd.korpus.cz/>
- ŠONKOVÁ, J. *Morfologie mluvené češtiny: frekvenční analýza*. Vyd. 1. Praha: NLN, 2008. Studie z korpusové lingvistiky, sv. 6. ISBN 978-807-1069-560.
- ŠULC, M. *Korpusová lingvistika: první vstup*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 1999, 94 s. ISBN 80-718-4847-6.
- VONDRÁČEK, M. Cítoslovce a částice – hranice slovního druhu. *Naše řeč*. 1998, č. 1.
- VONDRÁČEK, M. Příslovce a částice – hranice slovního druhu. *Naše řeč*. 1999, č. 2.